

dvÝ ivR%wZK weZØ 1830 - 1871

G BDitUi cv, tjv nı"Q -

- ◆ cvW - 1 : RjvB wece 130
- ◆ cvW - 2 : tdeiqwi wece 1848
- ◆ cvW - 3 : mg!U 3q tbtcnvj qb
- ◆ cvW - 4 : k!gK Avf`vj b I c"wi K!gDb 1871

figKv

wftqbv mtsj b cieZi^omgM0 BDtivtci Buznim iŋYkxj t`i Avi c0Zw^uqvkyj t`i m½
cMwZkxj I RvZxqZver`x`i msM0tgi Buznim hv gnv t`k tK weŋž Kti tZvtj | msM0tg
KLbl RvZxqZverZx`i Avevi KLbl iŋYkxj t`i Rq ntqtQ | tbtcmj q tbi cZ tbi cti
wftqbv mtsj tbi gra`tg I cti kw³mgevtqi gra`tg tgUvimbK e`e`v BDtivtc wKQkv t`i
Rb` c0Z0v tctqUj | RvZxqZver`x I MYZšjiv tgUvimb t`Ki iŋYkxj b wZ M0Y Kti | Zvuv
i iæ Ktib cMwZkxj Av t`vj b | hvi dj ` t`c dtY ` wj eo ai tbi wecæ NtU Ges ŋgZv
M0Y Ktib RvZxqZver`x mgU ZZxq tbtcmj qb | RvZxqZver`x Av t`vj tbi Kv tQ ci wRZ nq
iŋYkxj iv | BZwuj I Rvq w tZ RvZxqZver`x Av t`vj b mdj nq Ges eU LtU wef³ t`k
` wj GKw tZ nq | G tZ BDtivtci iŋYkxj kw³mv g` tft½ cto |

divm wecæ I tbtcmj q tbi h tMi ci ejteuvResk cbyiq dtYi wsnvmb wdti tctj I
cteP tmB kw³ I Rbm g_0 Zviv KLbB c t`i vci wdti cvqub | gvtS D^me NtU ejR t`v
tkYxi | t`Lv t`q k tGK Am t`š I | k tGK msNvZ ntq D tV c tK U | ivRZš t`i k vmb ` wj ntq
cto | GB m t`hv tM RvZxqZver`x iv Zvt`i j ŋ` AR t`bi Av t`vj b i iæ Kitj RjvB wecæ
msNvUZ nq | wKš RjvB wecæ ` vqxZ j v f KitZ cv t`i ub | RjvB wec t`ei tbZviv Av j ŋY
eskrxj j wj wclij c tK msweambK ivRv wntm t`e wbeP b Kitj wZw ms t`k w aZ PvUvi ev mswearb
tg t b k vmb P v j vtZ m sZ nb | wKš yZvi e`_Zv I ` wj Zv Ges ivR w wZK ` j mg t`ni g t`a`
gZ t`f` tkl chš I RjvB wecæ t`K e`_Kti t`q Ges gv t 18 eQtii g t`a` Av t`i K w - wecæ -
t`de t`q w i wecæ NtU hvq |

t`de t`q w i wecæ miv BDtivtc K Av t`wuj Z Kitj I tkl chš I AwKvsk ` t`b G w e`_Zv q
ch e w Z nq | dtY mgvRš I cRvZš ` t`ji g t`a` w e t`v t`ai dtj dtY wec t`ei M w Z ` ĩ ntq
hvq | dtY i bZ b mswearb Ab t`v q x ivó c w Z i wbeP b Ab y o Z nevi ci teiv cvU^o ` t`ji tbZv
j w tbtcmj qb ivó c w Z i wbeP Z nb | GKB f r t`e BDtivtci Ab ` v b` t`k , t`j vtZ I K t`Vvi n t`Z
wecæ ` gb Kiv nq |

CW - 1

RjvB wecø (1830)

GB cW tkfI Avcib -

- RjvB wecøei cø`vtj dtY Av_mvguRK Ae`vi weeiY w`tZ cvi`teb;
- RjvB wecøei KviY e`vL`v KitZ cvi`teb;
- `kg Pij fmi cøZmuvkvj bmiZi gj`vqb KitZ cvi`teb;
- wevfbaivR%bWZK `tj i fvgKv e`vL`v KitZ cvi`teb;
- RjvB wecøei djvdj eYøv KitZ cvi`teb, Ges BDti`tc RjvB wecøei cøZmuvq mgr-Rvb`Z cvi`teb|

RjvB wecøei cø`vtj dtYi Av_mvguRK Ae`v

tbtcwv q`bi cZ`bi ci wftqvb m`sj`bi gva`tg dtY diwv wecøei Av`k`K memRø t`qv nq Gi cjuZb ivResk`K cbcøZøv Kiv nq| diwv wecø-DÈi Kv`j dtY th MYZvšK ev D`vi %bWZK aviv cøZvøZ ntqWj Zv GtKer`ti g`Q t`qv m`eci Wj bv| dtj Aóv`k j B`K cjuZbZt`šj m`f_ wecøe e`e`vi mvgAm` KitZ nq|

diwv wecøei cieZ`mgq mvgštkYxi Aemvb NtU| Rvg`wi KIKt`i g`ta` ewUZ nq| WMRø m`u`E KIKt`i n`tZ Gtm cto| GB mKj Rvg cjuvq mvgštkYxi I WMRø gwj Kivbv tdiZ t`lqv m`e Wj bv| Møg` Rxe`bi Gt`i c`fve cøZcWÈI Wj tevk, ZvB WMRø Avv mvgšlc`fj`gZv Wj bv Zv`i Dt`Q` Kiv|

dtYi beKIK tkYxi AvksKv Wj th ejtevuivR Ges AwFRvZiv gZvq w`ti Gtj Zv`i Rvg nvZovov n`Z cvti| G Kvi`Y ejtevuivi KvitK Zviv m`b`tni tP`tL t`LZ| Aóv`k j B` Rvgi Dci KIKt`i AwaKvi `Kvi Kti w`tj I KIKt`i t`fivUwaKvi bv_vKvq th tKv`bv mgq AvBb mfvq Zv`i AwaKvi tKto tbqv n`Z cvti|

diwv wecøei Ab`Zg dj `tac ejRøv tkYxi D`me NtU| cøK-diwv h`M th AwFRvZZšj I tKšjY` cøv weivRgub Wj Zvi wetjvc NtU| w`kí wecøei dtj dtY Kj Kvi Lvbv I e`emv wecy ew`x cvq| ejRøv tkYxi Zv`i Zvi Zg` Abynti KtqKw tkYtZ wef`3 nq| abx ejRøv tkYxi g`ta` Wj e`vsK gwj K, w`kí cWZ, RivvR tKv`u`mbi gwj K- Giv Wj Lg`w`K| Giv mnt`RB AwFRvZt`i m`t½ AvZ`qZvi m`úK`Mto tZv`tj| cWZ ejRøv tkYxi Wj gj-Z t`vKvb`vi, Pvk`šj, w`K`K, AvBbRme cøly- Gt`i mSL`vB Wj tevk|

kn`ti klgK I Møtgi KIK tkYxi Ae`vb Wj ejRøv tkYxi w`tP| klgKt`i Ae`v tgv`UI fvj Wj bv| tUW BDwqb cøZøv Kti w`tRt`i fivM` tdiveri tKv`bv Dcvq Wj bv| dtY agWU Wj w`v|x| ejRøv`i P`tc miKvi klgK Kj`vYgj-K AvBb cvk KitZI weiZ `v`K| dtj klgK Amt`šI evto| w`kí kni `wjtZ klgK I RbZv wecøgyx n`Z `v`K| Møtgi `wi`^a Kt`Ki Ae`vI Lg`Lvivc Wj| Zviv D`P m`j gnuvR`bi w`bKU n`Z FY w`Z| `wi`^a Pvl`K i`qv Kivi tKv`bv AvBb bv_vKvq Zv`i i`K tkv`Y Ae`vWZ `v`K| diwv

wekteiEi Kvtj dktYi RbmsLv evotZ _vfk| tjuK msLv `sz evovi dtj kniMvj tZ
eimMq, -v, cimb cfiZi msKU t`Lv t`q| mki kni ,vj tZ RbmsLv evovi dtj ew`li
msLv evotZ _vfk|

dktYi mktri we`ri `Z NUQj | e`i avZzi Kqv mktri AvMMvZ NtU| ev`u Pmij Z BwAb
ubogZ nq| tFvM` cty`i Drcv`b emotq wef`k t`fK tFvM` cY` Avg`mb Kugtq tdiv nq|
mktri ckvvcvk thvMthvM e`e`vi l DbvZ NtU| dktYi tij c` ubgfyi KvrI ucwQdq _vfk
mb| 1848 L`v`a chSf cQq 1 1/2 nvrvi gvBj tij c` ubogZ nq| dktYi bZb e`i l `mcZ
nq| Gfite di vmm wektei ci dktYi Av`mvgvRK cwi eZB NtU|

RjvB wektei KviY

1789 mtj i mgZv D`vi bmvZ l e`v³ `fZSj`ev` cfiZ wecex Av`k mvgvKfite dktYi mvgSf
cUvi wejvc NUvq| mKs` GB e`e`v` xN`vqx bvr nI qvi `iab 1830 mtj i RjvB wece
msNvUZ nevi mcQtbi bvbv i Kg KviY we`gvb vQj , thgb ---

Aov`k jBtqi ga`cst bmvZ

tbtcwjqbtbi cZtbi ci ejtevestki Aov`k jB dktYi msnvmtb Avtinvb Ktib| wZub
ejtevestki `fremjyf `Mq Awakvi bmvZtZ wekvmx wQtj b| tlvok jBtqi gZji ci th
wece Kgaviv dktYi cwi Pmij Z ntqvQj Aov`k jB Zv AvgtjB Avtbbvb, KviY wZub 1814
mtj Zvi ivRtZji cUg eQitK Zvi ivRtZji 19 eQi etj MY` Ktib| KviY 19 eQi AvtM
tlvok jBtK nZv Kiv ntqvQj | Zely Aov`k jB GKw Avtavl gj-K bmvZ vbtq ivR` kumb
i ia Ktib| wektei dtj di vmm mgvR th mkj cwi eZB NtU Zvi mt` cjuZb ZtSj
mvgAm` weav KtZ Aov`k jB mtpo nb| Ges GB bmvZi dj `fac dktYi RbMYtK Avk`l
Kivi Rb` wZub 1814 mtj GKw PvUv ev mb` `vb Ktib|

1| GB mbt` ivRv kumb qJgZvi `wqZj cvb, 2| hy, miU, `et`mkK bmvZ, KgPvix l gSj
vbtqvtMi qJgZv cvb ivRv, 3| AvBb mfv _vKtj l Avtbi PevsAbtg`b Kti ivRv KZK,
4| 300 dvt/4 Ki cUvbKvix`i tFvUmaKvi cUvb Kiv nq| Gi dtj mrvv dktYi gvI 90
nvrvi tjuK tFvUmaKvi jvf Kti, 5| tKw`tbtcwjqbtK `fKwZ t`lqv nq, 6| wece
Kvtj i fmg ms`vi tK `fKvi Kti tblqv nq, 7| e`v³ `faxbZv l agvq Awakvi t`lqv nq|

mKs` GZ mKQij gta` weiva t`Lv t`q mkj qJgZv ivRvi nvtZ tK`ifZ nI qvq| AvBbmfv
ttf1/2 t`lqv, gSj vbtqvM Ges mvgZ tFvUv Awakvi RbMYtK weqja Kti tZvtj | wZb
tKwU tjuKti gta` gvI 90 nvrvi tFvUmaKvi jvf Kti A`P AvfRvZ Avv ambvB tKej
tFvUmaKvi cvb| ewAZ nq maviY cRv| mbt`i GB faw `tju ejtevestkibi mvdj tK
e`nZ Kti |

tkYx msNvZ l wefbavR`vZK `tji Dlv

Aov`k jB Gi kumbgtj KtqKw ivR`vZK `j Mto Dtv| GB `j `vj i gta` Zxe`weiva
dktYtK Mphx`i w`fK tvtj t`q| iqvij ÷ `j t`kZ`vMx AvfRvZ tkYx l agvRKt`i vbtq
MvZ nq| GB `tji j`q` dktYi hvRKZSj; cji vnz ZSj l `fZSj; clytcUv Kiv| Giv
`B mvgvZ MvB Kti wece weivax cUvqvkxjt`i msNex Kti| Aci cty msveavbcSx
`j 1814 mtj i mb` Avvnti Avtcmgjk` kimbti ctyvZ wQj | D`vi cws` AvfRvZ l

D`P etRqvk tkYx uQj Gt`i mg_R| Avevi D`vi cšš`j gtb KiZ th 1814 mtj i mb` h`_o D`vi bq| Zviv mb` mstkvab Kti AvBb mfvK AnaKZi kv`kuj x Kivi ct`j uQj | mefktl, Pigcšr ev i`mWK`vj bvtg GKuU`j Mto ltv| GB`tj i m`miv uQj uo`eRqvk tkYx| Giv gtb KiZ 1814 mtj mbt` dtYi RbMtYi tKvbr DcKvi ntebv| MYtFvU cšZšl cRvZš;cšZšv KiTj dtYi u`vZ Avmte etj Zviv wekjm KiZv| Gt`i ejv nZ mgvRZšj| Gt`i mt`½ tevbtcvU`v`xiv thvM t`q| GB mKj`tj i gta` weřiva dtYtK wecđei u`tk tvtj t`q|

diwm wecđe l ikí wecđei cřve

1789 mtj dtY diwm wecđei dtj ejtevu kvmtbi Aemvbi dtj mvariY gubly`v`l cvq| ga`ieE etRqvk tkYxi e`v`v`v`ššv l evK`vaxZv cšZšv tctj l diwm wecđei th tbZZ; Zvt`i uQj tbtcmj qđbi cZđbi ci tmiU Avi`vtK uo| Avevi 1760 t`tk 1780`ktK Bsj`vtU th ikí wecđe nq Zvi tQvq dtYi jvtM| ikí l thvMvthvM e`e`vi DbmZi dtj knđi i tjk msL`vl ep`x tctZ`vtK| GtZ etRqvk tkYx Avtiv kv`kuj x nZ`vtK| ikí wecđei mō ga`ieE tkYx uk`qv, emYR` l weAvb cřvZ t`j`T cšZšv tctj l ivR`vovZK t`j`T Zvt`i tKvbr cāvb` uQj bv| bZb tKvbr wecđe Qvov Ab`tkvbr weKí Avi Zvt`i nřZ uQj bv| Avevi ikí vqđ nřj l dtYi křgKt`i Ae`v řvj uQj bv| dtj křgK RbZv wecđgřx nřZ`vtK| ZvQvov Aov`k j`B Gi gšř mfvq cšZšv qvkvj Kvhřj vřc mvariY RbMY weř`řnx nřq l tv|

`kg Pj j řni cšZšv qvkvj bmv

Aov`k j`B tqi gZř ci Zvi vZv`v`kg Pj m`Dcwa uo`q dtYi vnsřvmtb etmb| uZv uQj b DMōivRZšř`tj i tbZv| Zviu GKgv l j`ř` uQj Aov`k j`B tqi ga`cšř bmv cwi nvi Kti hvRK l AwfRvZ Zšř vđvi tq Avbv| axti axti cřvZbZšřK vđvi tq Avbvi tKškj Pj řni cO` uQj bv| ZvB uZv gšř vřvj j`tk c`Pz Kti DMōvRcšř cřj b`vKtK gšř mfv`v`vqZ; t`b| cřj b`vtKi cšZšv qvkvj bmv D`vi cšř l cRvZšř`j` vj i gta` Zve`Amšř l mřō Kti| BvZgta` 1830 mtj i uberPtb AvBb mfvq D`vi cšřiv msL`vMvi oZv cvq| Zviv GKuU cřve vřiv cřj b`vK gřšř mfv`v`K eiLv`l Kivi Rb` ivRvi uo`KU Avte`b Rvřib| Ab`v`tk cRvZšř msev`c l uUteDb, b`v`kvj cřvZ tlvov`v`řZšř ejtevu ivRestki`tj Avj řqY estki j`B vđvj ctK msv`eavbK ivRv vřtmte dtYi vnsřvmtb emvřvi cřve t`q|

RjvB AvMvř

AvBb mfvq D`vi cšřt`i msL`vMvi oZv Ges c`vvi tmi cRvZšřt`i weřivaZvi m`řvřv nřq`kg Pj řni cřj b`vtKi cřvřtk`AvBb mfv třř` t`b| ivRvi weřkl AnaKvi cřvřv Kti`kg Pj řni RjvB AvMvř Rvi Kti b| RjvB AvMvř vřYi gva`tg 1) msev`cřři`vaxZv niY Kiv nq, 2) AvBb mfv ř`½ Kiv nq, 3) uberPb AvBb cwi eZš Kti etRqvk tkYxi tFvUmaKvi niY Kiv nq, 4) bZb uberPti`v`b tNvYv Kiv nq, 5) Aov`k j`B Gi 1814 mtj i mb` i` Kiv nq| G řite`kg Pj řni RjvB AvMvř vřv vřvZv e`e`v cšZšv D`v`vM tbb|

RjvB AvMvř vřmi weř`x D`vi cšř l cRvZšř`j` tjv cšZšv` Rvřvq| Zviv c`vvi tmi iv`řq Aetiva Mto ivRKxq evnbxi mt`_msMōtg vř B nq| c`vvi tmi ga`ieE tkYx weř`řnx`i ct`ř thvM t`q| RbMtYi DMōvř`cřř`ř Kti`kg Pj řni RjvB AvMvř vřv cZ`vvi Kti uo`j l weř`řnxiv Zviu c`Z`vM`ve Kti| tkl chšř 30 RjvB`kg Pj řni Zviu tčřř vřvK Ae

tef`f Abkktj c`Z`m Ktib| mKš`mecæiv ejtevestki `me Dtc`lv Kti Awj`qY eskrq
j`B`ndij ctk gtbvixZ Kti | AvBb mfv j`B`ndij ctk msæambK ivRv`ntmte tNviYv Kti |
`kg Pij`m Bsj`itU Avktj tbb| Gfite RjvB`mecæ mæubonq|

RjvB`mecæi djvdj

1830 mvtj RjvB`mecæi dtj ejtevestkrq `kg Pij`m msnmb Z`m Ki`z eva`nb Ges
ejtevestki cZb NtU| `kg Pij`mK c`PjZ Kti dtYi AvBb mfv Awj`qY eskrq
ndij ctk msæambK kvmK`ntmte`ibePb Kti | HuznmK tKveYv gšE`Ktib th, RjvB
mecæ gj-Z GKU i`qYkxj`mecæ`uQj | KviY GB`mecæi dtj dtYi msnmb GK
ivRestki`cwi`etZ`AvtiKiu ivResk Avmb nq| GB`mecæi`Øriv msæamb, tFvUmaKvi,
mgvRe`e`vi tKvtr`tgšij K`cwi`eZb NtUub, ivRZtšj``tj`cRvZšj Avtm|

ejRqv`i`qgZvjvf

RjvB`mecæi dtj ejRqv`tkYx`Zit`i`c`jyb`tfvUmaKvi`ndti`cvq`Ges`GLb`300`dviu
e`tj`200`dviu`Ki`c`Øv`Kvi`it`i`tfvUmaKvi``q`v`nq|`GtZ`abx`ejRqv`ivB`DcKZ`nq|`ubæ
ejRqv`I`maviY`RbMY`Gi`dtj`tkvtr`tfvUma`iv`cvqub|`RjvB`mecæi`dtj`iv`Ø`qgZv
nitZ`tctq`ejRqv`tkYx`dtY`ikí`mfvi`Kvtr`tbq`ctj|`RjvB`mecæi`dtj`j`B`ndij`c
msnmb`etmb|`ZvtK`ejRqv`ivRv`ejv`ntZv|`KviY`uZub`ejRqv`i``t`Ø`t`LtZb|`j`B
ndij`tci`miKvi`MYtFvU`ev`maviY`ibePb`Øriv`MwZ`nqub|`RjvB`mecæi`GB`AmæYZvi
Rb`dtY`1848`mvtj`AvtiKiu`mecæ`c`ØqRb`nq|

msæambK`ivRZšj`cæZb

AtbK`HuznmK`RjvB`mecæ`tk`cKZ`mecæ`etj`gtb`Ktib|`GtZ`tKej`gvI`cteP
Ae`vb`ndti`Avtm|`tfvUmaKviti`Avtm`cwi`eZb|`cwi`eZb`Avtm`ivRZmšK`e`e`iq`I
bZb`ivRv`j`B`ndij`c`msæamb`tgfb`kumb`Kivi`kc`_`tbb|`dtj`mKj`qgZv`ivRvi`cwi`etZ`
cvj`qg`U`i`nitZ`eZq|`ivRvi`etkI`qgZv`etj`vc`Kti`ZvtK`msæamb`bi`Aaxb`Avbv`nq|
DMØRZšj`c`i`cZb`NtU|`Zviv`Avi`gv`v`Ztj``vovtZ`cvtib|`ik`q`v`e`e`vi`Dci`MR
ubqšY``t`nq|`ag`Ø`bi`t`c`q`ik`q`v`e`e`v`Pij`ynq|`tgvUK`v`AwfRvZ`hivRK`Ges`%`t`v`Pvi
tMvixi`Pi`Zti`Aemb`nq|

ejRqv`i`D`m`e`I`ikí`mecæ

RjvB`mecæ`ni`qvi`dtj`dtY`ejRqv`tkYx``pfit`cæZ`Øv`jvf`Kti|`abx`ejRqv`tkYx
A`Ø`mZK`I`ivR`Ø`mZK`qgZvi`AwKvix`nq|`GB`tkYx`qgZv`jvf`Kti`dtY`ikí`mecæ
msMwZ`Kti|`j`B`ndij`c`ubtR`Ggb`ikí`bmiZ`tbb`hvi`dtj`dtY`ikí`A`Ø`mZi`ct`_`cv
evovq|`dtY`tij`c`_`mn`hZvhtZi`e`vi`NtU|`ewf`bæ`mY`R`K`msMVb`MwZ`nq|

maviY`ivRbmiZ`mPZbZv

RjvB`mecæ`dtYi`maviY`gvby`qgZv`bv`tctj`I`Zit`i`gta`ivR`Ø`mZK`RvMiY`NtU|
ivR`Ø`mZK`Kve`ev`Av`Çv`Libv`_`uj`tZ`ubæ`ejRqv`I`kigKiv`Rtor`ntq`DEB`ivRbmiZ
Avtj`vPbv`Avi`æ`Kti|`iv`iq`kigK`ngvQj`_`uj`tK`RvZix`i`q`v`j`A`_`;`bmg`tq`mæ`yb`t`Liq|
RjvB`mecæ`ubv`ØZ`fite`ubæ`ejRqv`tkYx`I`kigK`RvMi`tYi`mPbv`Kti|

dtYi eBti RjvB iectei dj

RjvB iecē tKejgvĭ dtYi tFšMvj K mrgvq Ave× _vtKub| HwZnmK wdktii gtZ
00c`viti iecēx Pvj ontZ DošAwMe Āvj ½ KstMh ev KbmU`kwmmZ BDti vci mivnb
KvôLÛ.uj i Dci cotj GK `vebj mjo nqŪ| RjvB iecē miv BDti vci cĀZm̄qv mjo
KtiŪj | RjvB iecē cĀvZ wftqbr Pz̄i weiat×B AvNvZ nrtb| b`vĥ` AwKvi Ūj
wftqbr Pz̄i cĀv b`f̄q RjvB iecē ejtevesktK D`Q` Kti Ges mvefšg ųgZv b`ĭ
Kti | dtYi eBti GB iecē RvZxqZver`x D`vi fveavivi cĀvi NUvq| tejwRqv nj`vŪ
t`tk wevQbrnq| tejwRqv t`vaxZv tNvYv Ōv iv RvZxqZver``KZ.nq| RjvB iectei
dtj mBRvij`vŪ, t`ub, nj`vŪ, BZvj I Bsj`vŪi msweav AwK D`vi cĀv`nq| Bsj`vŪ
PmU. Av`vj b ZxeZi nq| Bsj`vŪi cvj ųgt̄Ūi wef̄t̄b t̄vUwaKvi m`cĀvvi Z nq|
mBt̄Wt̄bi ivRv``tkvmb cĀv`vvi Kti bi l̄t̄t̄K``vqĒkmb cĀv b Kti | BZvj tZ Bqs BZvj
`j msNex nq| tgvU K_v 1815 m̄t̄j i wftqbr e`e`vq GK weivU dvUj mjo nq| tWwvW
Ugmt̄bi gtZ BDti vci`B Av`kM̄Z wketi wef̄3 n̄t̄q c̄to| ivBb b`xi cĀv`gt̄i t`k.uj
D`vi cšvi cĀZ AvbM̄Z` Rvbrq| GB AĀt̄j ejR̄qv tkYx ivR%wZK ųgZvi AwKvi x nq|
ivBt̄bi ceP̄Kt̄Ki t`k.uj D`vi cšvi cĀZ AvbM̄Z` Rvbrq| GB AĀt̄j ejR̄qv tkYx
ivR%wZK``t̄Zšj Aax̄t̄b _vtK| GB AĀj AvfRvZ tkYxi ųgZv we`gub _vtK|

mvi mst̄j c

Dctiv³ Avtj vPbr t`tk tevSv hvq th, di vmm iecē-DĒi Kv̄t̄j i dtYi Av`_ųm̄gvwRK Ae`v I
`ų ivRZwšK kvmb I cĀvZkxj t`i m̄t̄½ mNI`1830 m̄t̄j i iecē NUvZ m̄vqZv Kti |
m̄tev̄vi cĀZm̄qvkvj ivRv`kg Pvj m`Gi Pig cĀZm̄qvkvj AwvB`vY cĀv`ų Kv̄i Y wnt̄m̄te
KvR Kti | RjvB iecē dtYi ivRZwšK kvmt̄bi Aemib Kti msweavbK kvmb cēZB Kti
Ges MYZt̄šj mPbr nq| i aydvY bq miv BDti vci RjvB iectei cĀZm̄qv cĀv j wųZ nq|
BDti vci Zvi i ųYkvj Zvi eĒ t̄t̄½ t̄Rt̄M D̄t̄v|

caVvEi gj`iqb

be⁹K cka

K) mWK DEti uKuPy w`b|

1. Aov`k j B tKvb bWZ Abyri b Ktib ?

K)PigcŠr L) cig cŠr M) i qYkxj bWZ N) ✓ ga`cŠr bWZ|

2. diwm eekte dtj diwm mgvR tKvb tkYri D^me NtU ?

K)Rug`vi L) ✓ eYRvqv M)AvfRvZ N)hvRK

3.RjvB eecæ KLb msNWZ nq ?

K)1835 L) 1840 M) ✓ 1830, N)1833,

4.1814 mtj i PvUa cOvb Ktib tK ?

K)tgUvi uK, L) `kg Pj m⁹M) ✓ Aov`k j B, N) w k j y

5.wkí eecæ KLb msNWZ ntqUj ?

K) 3Aov`k kZtK, L)gnv`k kZtK ,M)Avk kZtK, N,)Dbwesk kZtK|

6. 1830 mtj i ubePti Kvi vmsL`vMwi oZv crq ?

K) i vRZŠxiv L) mgvRev`xiv M) i vWK`vj ev N) ✓ D`vi cWŠiv|

msvB cka

1. RjvB eektei cte`dtYi Av`vgnvRK Ae`vi eYv w`b|

2. Aov`k j B Gi ga`cŠr bWZ uK ?

3. 1830mtj i mbt`i weiy w`b ?

4. 1830 mtj i cte⁹MWZ i vR%tZK `tj i Kvhpitgi eYv w`b|

5. `kg Pj tmi cZvµqvkvxj bWZ eYv w`b ?

6. dtY RjvB eektei dj uK uQj ?

iPbvj-K cka

1. RjvB eektei Kvi Y I dj vdj uK uQj ?

2. RjvB eektei Kvi Y mgv Avtj vPbv Kiab, `kg Pj tmi cZvµqvkvxj bWZ Gi Rb` KZUv`vqx uQj ?

tkYxi B"Qv Aub"Qvi Dci mbfP KiZ| Avi G KviY klgK tkbxi gvtS Mfxi Amtštli
 mup nq Ges jB evv/4 I tmU mVBgb cšwZ mgvRZšwKt`i tbZtZi dxtY klgK Avf`vj b
 Avicnq| mgvRZšev`x tbZv tmU mVBgb mešg mKj tkYxi tš`diwm mgvRi
 cšwZtbi evvcti mgvRZšwK cwiKibvi K_v cšvi Ktib| Zvü gZv kQj GB th, ivó
 Drcv tbi mKj DciKY,uj mbqšY Kite wKš`klgKt`i kš I`qZvi wfüEi Dci wkí-
 ms`v,uj msMvb Kite| jB evv/4 -Gi gZ ev`bev`x ivRbmZwe` tmU mVBgtbi gZev`
 Rbucš Kti tZvtj b| cšZctq diwm mgvRZšwKt`i gvtS jB evv/4B ivR%wZK mslMvb I
 `jxq Kgfmp cšZ Kti RbmYi wš AvKIš Ktib| wZvb RjvB ivRZtšj Aemvb NuUtg
 Ges cieZšKtj cšRvZš; cšZövi evvcti mup I ,iazc`šwKv cij b KtiwQtb| weifbe
 iPvvi gva`tg jB evv/4 diwm klgKMYtK dxtYi ZrKvjxb A_wZK Ae`v mšúK`mRvM
 Kti tZvtj b| wZvb jB wcluj c-Gi miKvitK abxt`i miKvi, abxt`i šviv MvZ miKvi Ges
 abxt`i Rb` MvZ miKvi etj Ktvi fvlvq wZi`vi Ktib| n`vRb Gi fvlvq "He
 (Louis Blanc) denounced in vehement terms the government of the bourgeoisie as
 government of the rich by the rich and for the rich"| jB evv/4 jB wcluj c Gi miKvitK
 DrLvZ Kti MYZtšj wfüEi Dci miKvi MVtbi K_v cšvi Ktib| Zvi iwPZ šThe
 Organisations of labour' bigK Mšš gva`tg cšvi KitZ`vK th, e`wšMZ gj-ab (Private
 Capital) I `řab cšZthwMZv (Free Competition) kšRvxt`i tš`š cwi cšš| Zvi gtZ
 eZšv klgKt`i Avv`š gvy` jvf Kivi Rb` cštgB etRvqvZtšj Aemvb cšqvRb|
 mgvRZšwKt`i cšš e`wšMZ gj-ab I `řab cšZthwMZv Aemvb Ges wkí cšZövb
 ivóqZKiY jB wcluj c I Zvi etRvqv gšMY MšY KitZ A`KZ.ntj dxtYi meš`š
 mupwZ,uj mup nq I tV| wbgqZwšK I kššc`šwKv Zvt`i `we cššbi tKvbi mševb
 tbB t`šL klgKMY ivRZtšj Aemvb NUvevi Rb` cšZ ntZ`vK|

tgUvgnv fite jB wcluj tci kvmtbi cšZ dxtYi cšq mKj `jB wešwaZv Kti| b`v`
 AvvKvi bwZtZ mektmx ivRZšwK, DMÖK`v,uj K, jB evv/4 Gi tbZtZi cwi PviZ mgvRZšwKMY
 Ges tbtšwvj qšbi HwZtn`i cšZ Av`vkj teibvcwU`=MY mKtj B jB wcluj tci ga`cšš
 kvmb e`vi cwi eZš KitZ tmv`Pvi nq Dtv|

3| ga`weštkYxi cššb`

tKvbtv kvškvj x ivR%wZK `tji mg`š bv`vKvq jB wcluj c ga`weš tkYxi gšvctšx nq
 Zvt`i civgtk`k kvmb KitZ`vKb| ZrKvjxb dxtY fvlv`vbi AvvKvi ev cšZvbia
 cwi It`i m`m`nlqvi Rb` A`ev mšúEMZ thvM`Zv t`LvZ nZ| hviv 200 dšK evrmvi K
 LvRbv ev Ki cšvbi KiZ ev hviv 500 dšK cwi gvY A`cšvbi KitZ cviZ tKej gvI Zvi vB
 cšZvbia cwi It`i cššekvavix nZ| GBi c e`v`vK MYZtšj cwi etZ`šwKv mgvRZš;ejv
 hvq| Gi dtj wšweš I wešvxb tkYxi cšš fvlv t`lqv ev cwi It`i m`m`nlqv wQj
 Amš| Rbmvi Y Dcjwä Kti th, RjvB ivRZš; etRvqv tkYxi tš`š`š wšvqwZ
 Ges Rbmvi Ytvi tš`š cšZ mšúš`šwKv| mššv, Rbmvi Y cšvq weššv Rb` cšwZ
 MšY Kti|

4| ciivšwZi`ššZv I e`šv

jB wcluj tci RbucšZv nvm cvl qvi Aci cšvbi Kvi Y wQj wZvb tbtšwvj qšbi b`vq kvškvj x
 I tMšššev`šj ciivšwZi tgvtUB Avvi Y KitZ cvti bvb| wftšvbi e`w`i šviv dxtYi th
 ghP vnb nšq wQj Zv diwm RvZ KLtšv B fjtZ cvti bvb| evj o I PgKč ciivšwZi šviv

1848 mvtj i wecæ ivR%bwZK MYZtšj BwZnvtmi GK hMšKvix NUbv| KviY, tfvUmaKvi mæcñwi Z nI qvq ųlgZv ga`weE tkYxi nvZ ntZ mvariY gvbtj i nvtZ Ptj hvq| A_ųbwZK MYZtšj BwZnvtmi GB wecæ GK , iazcY@NUbv KviY GUV mgvRZtšj cixųlv-ubixųlvi mPbv Kti | 1848 mvtj i diwim wecæ uQj gvĀ wZb w`b `vqx, GZ `f Kij xb wecæ Gi cfe© dvtY KLtbr NtUub| D`vi%bwZK `we `vl qvi cĳwbttq GB wecæ `i iæ nq Ges mgvRZšev`x cĳvZšj cĳZôvi gva`tg Gi Aemvb nq| Kgms`vtbi Rb` RvZxq KgRijv cĳZôv Kiv nq Ges kĳgKt`i KvtRi mgq ubw`ų Kti t`I qv nq| GQvor mKtj i Rb` Avtqi e`e`v Kiv nq ųgRjy tkYxi `ų_Pųlv I mvariYZštK mÿp wfiEi Dci `vcb Kiv bZb cĳvZtšj cĳvb j`ų` etj tNvIYv Kiv nq| A_ųbwZK wfiEi Dci MYZwšK kvmb e`v `vctbi cĳPôv tm mgq dvtYB cĳg t`Lv hvq| ga`weE tkYxi tfvU`vb mæúwKų weItq weItkI mšhVM mÿeav wejų nq| GB wectei dtj dvtYi Dcubtek , tj vtZ `vmZf-cĳv wejų nq Ges j`ų j`ų mvd© ev fiw`vm gvų j`vf Kti |

BDti vtc tdeųwi wectei cĳZwqv

BDti vtc i GKwaK ivtô 1848 mvtj i diwim wecæ GK e`vcK Avt`vj tbi mwó Kti | diwim ivR j`ų wclwjtci wmsnmb Z`VM I Bsj `vtŪ Zui Avkĳ MĳtYi msev` cĳwi Z nI qvi mvt_ mvt_ BDti vtc i wefbei vtô cĳvj Z kvmb e`e`vi weiųx MY-Avt`vj b`i iæ nq| tgUvimbK i Dw³ ųWhen France catches cold , Europe sneezes' h_v_`cĳwvYZ nq| BDti vtc i cĳg meų diwim wectei cĳZwqv Zxeftte t`Lv t`q| Avt`vj mvgitR`i fv½b I tgUvimbK i cZb meų MY-Avt`vj bĳK DrmwvZ Kti | wectei cĳZwqv Bsj `vtŪ i t`Lv t`q| tmLvbt PmUų Avt`vj b (Chartist movement) I ų`faxb Avqvij `vŪ Avt`vj b AwakZi Zxe`AvKvi aviY Kti |

Avt`vj

tgUvimbK 1830 mvtj i diwim wectei cĳve ntZ Avt`vj mvgitR`tK i ųlv KitZ mg_© ntqųtj b| wKš 1848 mvtj i diwim wectei cĳZwqv tgUvimbK KZR.cĳZwóZ kvmbZtšj Aemvb NUvq| wgv vb, tfvbm, tevtnvgqv, nvt½wi Ges wftqbrq cĳg GKB mgtq MYAvt`vj b Avt`vj tgUvimbK P`vtYj i c` cwi Z`VM Kti Bsj `vtŪ cjevq b Kti b| Zui cZtbi mvt_ mvt_ ųtgUvimbK e`e`vi I, cZb nq| wftqbrv kni QvĪ I Aa`vcKt`i Kewj Z nq| mgųU cĳg dww`ųv GB Ae`vq eva` ntq D`vi`bwZK kvmbZšj tNvIYv Kti Zui fvZšvĳ cĳg dųwųm tRvtmtdi Abĳtj wmsnmb Z`VM Kti b| wftqbrvi Abĳtj Avt`vj AwakZ.wgv vb I tftbtm Avt`vj b`i iæ nq| meų Avt`vvi tmbvewvbx weZwvZ nq| cĳtM tPK I kwf RvZtMwó Avt`j b Kti | Zviv `vqĒkvmb I Rvgųt`i mvt_ mgAwakvi `we Kti | Avt`vj mgtU `faxb ivó`xKvi KitZ eva` nb| nvt½wi cĳvb kni eyvtct` Avt`vj tbi tbZZt`b j`ų Kmy (Kossuth) hvĳK nvt½wi gvrvmb etj AvfwnZ Kiv nq| cwi w`vzi Pftc Avt`vj mgtU nvt½wi qvbt`i `we cĳY KitZ eva` nb|

Rvgfbi

Rvgfbi weifbæivtôf 1848 mtji diwim wecæ msµugZ nq| t`tki meP e`vcK we`tn msNwZ nq Ges Rbmvari Y Ziv`i kvmKeMfK kvmbZwšK ms`vi cæZB KiZ eva` Kti | Avf`j tbi Pvc µgk m`v. wb e`tfwiqv I I cåkqv Qvor Ab`vb` Rvgfbi ivtôf bçwZEM© Avf`vj bKvixt`i mKj `we tgbt tbb| wKšytgUvibotKi cZtbi msev` cvlqv gvÎ I cåkqvi ivR PZz`tdWwii L bZb kvmbZš; tNvI Yv Ktib Ges Zvi `qvšl AbKtiY m`v. bx e`tfwiqv I n`wfbvev`i kvmK I bZb kvmbZš; cæZB Ktib| Rvgfbi meP D`vibwZ Rqhš nq| wKš`mvgwqKfite mvdj` jvf Ktij I Rvgfbi MY-Avf`vj b tkl chš e`Zvq chæmZ nq| Aw`qv AZ`šl KtVvi fite nvtšwii i we`tn `gb Kti | GB msev` DrmwvZ nq cåkqvivR Zui cåkZkZ f½ Ktib| dtj ALÜ Rvgfbi ivô`MVtbi cwi Kí bv AvcvZZ e`nZ nq|

Bsj`vU

Bsj`vU tdeqwi wectei cåkµqv t`Lv t`q| PmU© Avf`vj b Zxe`ntq I tV Ges Bqs ev be` Avqvij`vU (Young Ireland) `tj i cwi Pvj bvq tmLvfb GK mk`; Afy`v b NtU|

1848 mtji wectei e`Zvi KviY

1848 mtji diwim wecæ tK`ª Kti BDtvtci Ab`T th MYwecæ msNwZ nqµQj Zv dtYi gZB mvgwqK mvdj` jvf KtiµQj | AwKusk ivtôf kvmKtMvôx Rbmvari tYi AbKtj kvmb ms`vi cæZB KtiµQj b| wKš`tkl chšl GB mvdj` `vqx ntZ cvtmb| Gi GKwaK KviY µQj | Avf`vj tbi D`vMZv`i gvšS bwZMZ cåkmbtq gZveviva µQj | mvgvRZš; I mvari YZš; t`i mwšj Z tPóvq dtYi wecæ Rqhš nqµQj e`U, wKš`dtYi fwe`Z kimb-cxwZi cåkmbtq GB `š` tji gvšS gZv%bK` Dciv`Z nq| Gi mšhvM wbtq tevbcvU÷ `tj i tbZv j š tbtcvj qb dtY wZvq mvgfR`i cEb Ktib|

BZvuj I RvgfbiZi wecæx tbZv`i gvšS gZv%bK` t`Lv t`q| HK`ex Rvgfbi kimbwZ MYZwšK bv ivRZš; nte G cåkæ cåvb mgm`v nq t`Lv t`q| dtj mešvZµtq tKvtr kvmbZš; i Pbv Kiv mæci nqub| BZvuj i fwe`Z wbtqI tNvi Zi gZ veviva t`Lv t`q| tmLvfb miv`wqv wWg`vU i vRvi tbZv; ivRZš; bv tcvci Aaxbi GK agvR` A`ev mgMÜ BZvuj e`vcx GK mvari YZš; cåkZwZ nte GB cåkæwv i mgm`v mgvavb KiZ tbZEM`Amg_© nb| cvi`úwv K gZ veviva KvitY Avf`vj b mePB `š nq cto Ges gZcåk cåkµqvkvj kw³. wj clyivq mÅweZ nq Avf`vj b `gb Kti |

Abjæc fite, nvtšwii wecæx tbZv Kmy I Zvi g`wMqvi RmZtMvôx tKej gvÎ Ziv`i wbtRt`i Rb`B `vaxbZv `we KtiµQj Ges Aw`qv mvgfR`fš Acivci RmZtMvôxfš`i `vaxbZv `wei vevivaZv KtiµQj | cvi`úwv K wev`i dtj tmLvfb Avf`vj b `š nq cto Ges Aw`qv AwZmn`RB Avf`vj b `gb Kti | Avciv` tK tevtnvgvvi tPKMY Rvgfbi RmZi mvt` GKvZ`ntq AmšvZ Rvbvq| GBfite `j MZ veviva dtj wecæ e`Zvq chæmZ nq|

BDtvtci tKv`vl ivôiq tmbvevnbx wecæx`i mvt` thvM`vb Ktib| Aw`qv mvgfR`vU cåkZ Zvü tmbvevnbxi AvbMZ` Ae`k`l mvgfR`tK wvôZ aestmi nvZ ntZ i qv Kti | cåkqvi tmbvevnbx i vRvi cåk AbvZ µQj | Aw`qv I cåkqvi tmbvevnbxi m½ iak-Rv`i i tmbvevnbx thvM`vb Ktij BDtvtci meP cåkµqvkvj kw³. wj MbAvf`vj b `gb KiZ

mg_nq| GB wec`tei mgq Rbmvari Y meP B kvMk tkY`k Dtc`lv Kti`uQj | Zv`i mvt`_ Avtcvm g`gvs`mvq Avbvi tKv`bv tPov` Zviv Kti`ub| dtj kvMk`tkY` wec`tei cZ` mrvb`fvZ cKv`tki` cwi`etZ`ei`x`i`Pri`Y Kti`b|

1848 mtj i wec`tei _iaZ;

D`vi bM`ZK`i Rb` wec`e mvdj` AvbtZ` c`i`ub| meP`i`I` cZ`m`lv`k`ij` t`i Rqj`vf` nq Ges meP`i`I`B` cZ`m`lv`k`ij` kv`i` kvmb`ZS;Ae`vnZ`_vtK|` uK`S`G` mE`j` `x`Kvi` KtZ` nte`th, wec`e mvgu`M`K`fite` we`dj` nqub|` BZ`v`ij` i` uc`W`g`u` I` Rv`g`v`bi` c`ik`q`v`q` kvM`K` ZZR` t`N`m`l`Z` bZ`b` kvmb`ZS;eR`vq`_vtK|` G`i` `p`v`t`S`I`Av`Z`W`Z` n`tq` tej`m`R`q`v`g` I` nj` `v`U`i` b`c`w`Z`0`g` kvmb`-ms`-vi` KtZ` eva` nb|` dtY` ivR`Z`t`S;` Aemv`b` nq|` t`m`Lv`tb` mgv`R`Z`w`S;`K` gZ`ev` kv`i` kvj` x` n`tq` I`t`v|` B`D`i`v`t`ci` f`iel`Z` MYZ`w`S;`K` I` Rv`Z`x`q`Z`ev`x` Avt`_`v`j` bt`K` 1848` mtj` i` wec`e` t`c`i` Yv` t`h`u`Mv`q|` GB` w`K` w`t`q` GB` wec`e`i` m`y`j`c`h`vi`x` dj` A`-x`K`vi` Kiv` h`v`q` b`v|

1830 Ges 1848 mtj i wec`tei Z`j`b`g`j`-K` Awtj`P`bv

`kg` P`j`m` KZR` .1848` mtj` i` mb` Agvb` I` cZ`m`lv`k`ij` kvmb`-c`x`w`Z` Ab`v`i`Y` Kiv` i`ei`x` cZ`ev` `t`f`c` di`vim` Rbmvari`Y` we`t`-in` Kti`uQj | D`vi`b`w`ZK` f`re`aiv`v` n`tZ`B` G` wec`e`i` m`w` Ges` w`b`g`Z`w`S;`K` kvmb` c`x`w`Z` cZ`Z`B` Kiv`B` uQj` Gi` j` q` | GB` wec`e` m`v`i`v`YZ`S;` Avt`_`v`j` b` uQj` b`v` Ges` ivR`Z`t`S;` i`ei`x` I` cwi`P`w`j`Z` nqub|` wec`e`M`Y` `t`v`Z`t`S;` Aemv`b` t`P`t`q`u`Qj` g`v`I` | wec`e`M`Y` `kg` P`j` m`K` we`Z`w`o`Z` Kti` MYZ`t`S;`wek`l`m`x` j`B` w`h`ij` c`t`K` t`m`B` Avm`tb` cZ`Z`w`Z` Kti`uQj | t`Kej` tej`m`R`q`v`g`i` e`v`c`v`i`B` u`K`O`v`v` c`v`-R` `t`-Lv` h`v`q|` t`m`Lv`tb` wec`e`M`Y` nj` `v`U` n`tZ` g`y` n`tq` G`K`u` w`-x`a`x` i`v`o`M`V`t`bi` `we` Kti` |

Aci`w`t`K` 1848` mtj` i` wec`e`t`K` m`v`i`v`YZ`w`S;`K` I` mgv`R`Z`w`S;`K` Avt`_`v`j` b` ej`v` h`v`q|` ivR`%w`ZK` I` A`-%w`ZK` Kv`i`t`Y`B` GB` wec`e` m`S`M`V`Z` n`t`q`u`Qj | Rbmvari`Y` meR`b`x`b` t`f`v`U`w`a`K`v`i`i` `we` I` mgv`R`Z`t`S;` w`f`w`E`t`Z` dtY`i` mgv`R` I` A`-%w`ZK` R`x`e`b` M`v`B` Ki`t`Z` t`P`t`q`u`Qj | t`K`D` t`K`v`t`b`v`g`t`Z`B` ivR`Z`S;`e`n`v`j` i`v`L`t`Z` P`v`q`u`b|` Ziv`j`B` w`h`ij` t`ci` cZ`t`bi` mvt`_` mvt`_` dtY` w`O`Z`x`q` m`v`i`v`YZ`t`S;`K` cZ`Z`o`v` nq|

m`z`i`v`S`, `B`u` wec`e`i` D`f`i`t`k` `c`v`-R` `c`w`i`j`w`q`Z` nq | D`f`q` wec`e`B` B`D`i`v`t`c` cZ`m`lv`k`i` m`w` Kti`uQj | 1830` mtj` i` wec`e`i` `t`f`c` uQj` MYZ`w`S;`K|` w`b`g`Z`w`S;`K` kvmb`-c`x`w`Z`i` cZ`Z`B` Kiv`B` uQj` GB` wec`e`i` g`y` D`f`i`k` | G`K`g`v`I` tej`m`R`q`v`g`B` Rv`Z`x`q`Z`ev`x` Avt`_`v`j` b` m`S`M`V`Z` n`t`q`u`Qj | u`K`S;` 1848` mtj` i` Avt`_`v`j` b` B`D`i`v`t`ci` meP`B` Rv`Z`x`q`Z`ev`x` uQj` , we`t`K`I` Kti` Rv`g`v`bi` , B`Z`v`ij` I` n`v`t`w`i` Avt`_`v`j` b|

djv`dtj` i` w`K` t`_t`K` `B` wec`e`i` g`v`t`S` m`v`k`I` we` `g`v`b|` D`f`q`B` t`k`l` ch`S`I`e`_`Z`v`q` ch`e`w`m`Z` nq|` 1830` mtj` i` wec`e`i` G`K`g`v`I` m`vdj` `nj` tej`m`R`q`v`g`i` `x`a`x`b`Z`v|` u`K`S`Z`v`I` A`v`e`r`i` we`t`-k`x` kv`i` n`-t`i`q`v`t`ci` dtj` m`e`e` n`t`q`u`Qj | Zviv`D`vi`%w`ZK` gZ`ev` `A`t`c`q`v` Av`Z`f`v`Z`S;`B` A`w`a`K`Z`i` wek`l`m`x` uQj | Aci`w`t`K` 1848` mtj` i` wec`e`i` dtj` i`a`g`v`I` m`v`w` w`b`q`v` I` I` c`i`k`q`v`q` w`b`g`Z`w`S;`K` kvmb` e`-v` P`j` y`n`t`q`u`Qj` Ges` Zv` G` `B` i`v`t`o`f` kv`M`K`e`t`M`P` D`vi`Z`v`i` dtj`B` m`e`e` n`t`q`u`Qj | 1848` mtj` i` wec`e`i` _iaZ;`nj` GB` th` , Rbmvari`t`Y`i` b`v`q` kv`M`K`e`M`I` w`b`g`Z`w`S;`K` kvmb` e`-v`i` c`v`q`v`R`b`x`q`Z`v` D`c`j`w`a` Kti`uQj`b|` GB` w`K` w`t`q` ej`v` h`v`q` th` , 1848` mtj` i` wec`e` 1830` mtj` i` wec`e` A`t`c`q`v` A`w`a`K`Z`i` m`vdj` `j`v`f` Kti`uQj |

mvi mstjlc

1830 mvtj i cieZxmgqtq dtjYi ivR%bwZK meksLjv, AmtšlI, ga`weE tkYxi cfi`e I
mvgwRK Amvtg`i KviY 1848 mvtj tdeqwi mece msNwUZ nq| Gi dtj `iaydrY bq mvi v
BDti`vc cfi`weZ nq| dtjY ivRZtšj Aemvb NtU, RbmrvatiYi ivR%bwZK clavb` cZwôZ
nq Ges BDti`vtci KtqKuU t`tk miKvi cwi eZB NtU| GB mectei mvdj` `xN`vqx nqub|
meceMY Zrt`i Av`kati ivLtz cvtib| cZwμqvkvj iv clyiq Zrt`i üz jgZv clyiævi
Kti Ges tkl cwi YwZtZ mece e`_`nq|

civēi gj`qb

be⁹³K cīkē

- 1| tdeāqwi wecīei mgq dvtYi ivRv tK uQj b ?
K) tlvok j B L) PZžR j B M) v j B uclij c N) ZZxq tbtcmij qb |
- 2| tdeāqwi wecē Kte msNūUZ ntqūQj ?
K) v 1848 L) 1830 M) 1815 N) 1948 |
- 3| cūZūwa cwil t`i ms`vi cškt`i tbZv tK uQj b ?
K) v u_qvm⁹ L) tm>U mvBgb M) j B ev¼ N) uMtRv |
- 4| tdeāqwi wecīei cū`vtj dvtYi cāvbgšj tK uQj b ?
K) v uMtRv L) u_qvm⁹M) j B ev¼ N) tm>U mvBgb |
- 5| KvK nvt½wi i gvrūmb ejv ntq`vK ?
K) v j B Kmy L) tlvok j B M) j v gvūB N) uMtRv |

msu⁷⁷B cīkē

- 1| j B uclij tci ga`cšx bmx uK ?
- 2| j B ev¼i mgvRZvšK Avt`vj tbi eY⁹v`vl |
- 3| wecīei cZ`q KviY uK uQj ?
- 4| dvtY wecīei djvdj uK ?
- 5| tdeāqwi wecē e`_nq tKb ?

iPbvj-K cīkē

- 1| 1948 mvtj i divm wecīei KviY,tjv eY⁹v Kiab| dvtY wecīei dj uK ntqūQj ?
- 2| tdeāqwi wecīei KviY I djvdj eY⁹v Kiab| BDti vtc Gi uK cūZūwqv ntqūQj ?
- 3| 1830 mvtj i wecīei mvt_ 1848 mvtj i wecīei Zžbvj-K wePvi Kiab|

cW - 3

mgU ZZxq tbtcvj qb

GB cW tkI Avcib -

- dtYi wZxq mgUR` m`utK`Avtj vKcvZ KiZ citeb;
- e`v³ ZZxq tbtcvj qtb Af`šfi xY bWZ wekI Y KiZ cvi teb;
- tbtcvj qtb e`v`wK bWZ e`vL`v KiZ cvi teb;
- ZZxq tbtcvj qtb cZtbi Kvi Y e`vL`v KiZ cvi teb|

ZZxq tbtcvj qb (1848 uL)

ideavmi wecIei dtj wZxq cRvZšj i vócvZ c` j b tbtcvj qb wePZ nb| j b tbtcvj qb uQj b mgU tbtcvj qtb avZšj| wZub cRvZwšK Av`tkP cUz AbMz uQj b bv| Zvi j qI` uQj Zvi ucZte`i b`vq GKbvqKZš; cUzÖv Kiv| wZub Zvi RbucQ Zvi mthvM msweavb mstkvabxZ MYtftUi gva`tg Rbmaviti Yi Abtgv`b tbb| cti wZub cRvZš; aesm Kti wtrtK wZxq mgU wntmte tNvi Yv Ktib (Ziv wntmte 1851 uL)| wevax`j`uj tk wZub cPÜ`gb bWZi Öviv DrLvZ Ktib| mgU wntmte ZZxq tbtcvj qtb kvmbKvj uQj Dbuesk kZtKi BDtvtci BwZvntmi GKw NUbveuj hM| Zvi kvmbKvtj dtY Zvi wvQ`vKvi bWZ Z`vM Kti nVr cEj wevtg BDtvtcx kw³ uij cUg mmi tZ Ask MhY Kti| ZZxq tbtcvj qb eStZb th, Zvi hM RvZxqZver`nj HwZvnmK kw³| wZub GB bWZtK mg`B Kti BZvuj, RvqRbZ RvZxq i vó`cUzÖvq gE` fvgKv tbb| Gi dtj BDtvtci gvbPÍ cwiwZ nq| Zvi kvmb Kvtj wftqvb mui Öviv`wvZ BDtvtcx kw³ mvg`tfT cto| ZZxq tbtcvj qb dtY Zvi cMwZev`x kvmb I A`wvZK ms`vi Öviv BDtvtc RbKj`vYgj-K kvmb e`e`vi AfZce`bRi`vcb Ktib| GB KvitY ejv nq th, hvi I ZZxq tbtcvj qb wtr wecex uQj b bv, Zely wZub BDtvtc eü wecex mui Ktib|

- **ZZxq tbtcvj qtb Af`šfi xY kvmb e`e`v**

ZZxq tbtcvj qtb Af`šfi xY kvmb e`e`v

ZZxq tbtcvj qtb Af`šfi xY kvmb bWZ divm BwZvntm Dvj`lthvM| HwZvnmKMY gtb Ktib th, ZZxq tbtcvj qtb kvmb e`e`v uQj Zvi ucZe`cUg tbtcvj qtb AU Abjxi Y gvI| ZZxq tbtcvj qb Ideas of Napoleon bvtg GK Mš`cKvk Ktib| GB Mš`wZub cPvi Ktib th, Zvi ucZe`gnvexi tbtcvj qb uQj b Avntj divm wecIei mštb| wZub divm wecIei fveavivi Avtj vtKB kvmbKvh`cwi Pvj bvi tPov Ktib| GRb`wZub`p nvtZ kvmb Pvj tq wecIei Av`k`uj tk ifc`l qvi tPov Ktib| wKš Zvi AK`šr cZtbi dtj Zvi KvR AmgvB t`tk hvq| tbtcvj qtb DEivaKvix wntmte wZub G Av`k`cvj b Kivi A`xKvi e`³ Ktib| ejv nq 1852- 1860 uL, chš Af`šfi xY kvmbi t`qI ZZxq tbtcvj qb GKbvqKZš; I ms`vi bWZ Aej`b Ktib Ges 1860-1870 uL, chš ms`vi mdj ntj wZub D`vi kvmb bWZ cE`Zbi tPov Ktib|

ksLjvi mvt_ `faxbZvi mgšq

ZZxq tbtcvij qb gtb KižZb th, kvmb e`e`v gRež I `p br ntj ms`vi ati iivLv hrte
bv| GRb` wZwb th msweavb cēZē Ktib Zvi gE` bmxZ wQj, Ōk;Ljv teršai m½ MYZwšK
AwaKvii mgšq mrabŃ| Kvhž GuU wQj %†ZwšK kvmb| ųlgZv wZwb wbtRi nvtZB
ivfLb| GB mvt_ wZwb meŃvaviŃYi ffrUwaKvi e`e`vK enij ivfLb| Zvi mvt_ wZwb
Authority ev k;Lj vK Rjo Ń`b| dtj Zvi `†Zš;wQj Rbmğ_Ń cŃ`†Zšj

AvBb mfvi mslMv I mgŃUi AwaKvi

ZZxq tbtcvij qb AvBb mfvtK wmtbU Ges tj wRmtj wUf ewW GB `B K†ų wef³ Ktib|
wmtbŃUi m`m`MY mgŃU KZR.gtbvbxZ ntZb| tbtcvij qb AvBb mfvi MVtb gtbvqb cŃv I
wbePb cŃvi mgšq Ktib| wZwb AvBb iPbvi AwaKvi AvBb mfvi `wŃ K†ųi gvtS fVM K†i
Ń`b| wKŠ`wbePb mfvi AvBb iPbvi welfq cY`AwaKvi wQj bv| GB mfvi eQti gvŃ wZb
gvm emžZ cviZ| KivDwŃY Ae Ń`U th wettj i Lmov tck KiZ Zv webr weZ†K`AvBbmfv
MŃY A`ev eRŃ KižZ cviZ| 260 Rb m`m`i AvBb mfviq m`m` ntZ mvariY wbePŃbi
mgq tbtcvij qŃbi wŃd±iv bivrŃite wbePb cŃvweZ KiZ| Z`gwi AvBb mfvi tKvbr
`faxb ųlgZv wQj bv| gtbvbxZ wmtbU ev cwŃ I` th tKvbr AvBb†K bvrKp KižZ cviZ| wmtbU
ZZxq tbtcvij qŃbi wbt`Kb Pj Z| cŃqvrB ntj mgŃU AwŃvY Ńviv wtkl ųlgZv etj AvBb
iPbv KižZ cvižZb| Avmj ųlgZv wQj KivDwŃY Ae Ń`ŃUi nvtZ| mgŃU Zvi gšŃ`i wbtqVM
KižZb| gšŃMY AvBbmfv KvtQ Zv`i KvtRi Rb` `vqex wQj bv| AvBbmfv wQj MYZšj
GKuU gšŃLvk gvŃ| Avmj ųlgZv wQj mgŃU I Zvi Avgj v`i nvtZ| wZwb wQj b tmbv`Ńj i
meŃavrK| tK`Ńq miKvŃi Aaxb 2,50,000 `wqZkxj KgPv†K wZwb gtbvbxZ KižZb
Ges Giv Zvi wbt`R Abjvqx Pj Z| cŃ`tki wŃd± ev kvmbKZŃv tbtcvij qb KZR.wbhž
nZ| wZwb wettivax `j ,Ńjv I nekpe`vj q, Ńjvi `faxbZv niY Ktib| `gb bmxZi Ńviv wZwb
wettivax`i wqšŃY ivfLb|

bZb msweatbi mgvtj vPbv

mživs, ZZxq tbtcvij qb KZR.cēwZē msweatb MYZš;wQj bv| HwZnvmK wj cmŃbi gžZ
tbtcvij qŃbi msweavb wQj ŃŃRbucžZvi Dci cŃZwŃZ wRviZšŃŃ (Caesarism on a
popular basis)| tWwFw Ugmtbi gžZ, ZZxq tbtcvij qŃbi cŃZwŃZ %†Zš;temkw b`vqx
nqwb| dŃŃYi RbMY axŃi axŃi Zvi `†fc ešžZ cvŃi| AvBbmfvq mŃg wettivax`j xq m`m`
AwaK mSL`vq wbevPZ ntZ `vKb| c`wi m, gimŃB, jvqY, terš`P cŃvZ knŃi wbeq`meEiv
`†Zšj wettivazv KižZ `vK| Giv tK 1860 mŃŃj i ci `et`wK hŃx e`_Zvi `iaŃ Zvi
RbucžZv nvm tctj ZZxq tbtcvij qb eva` ntq D`vi kvmb bmxZ MŃY Ktib| D`vi bmxZ Pjy
K†i Ges msweatbi K†Vvi Zv nŃm K†i RbucžZv evotžZ tPŃv Ktib| GRb` 1860 wŃ`†K
Zvi kvmb e`vK ŃŃD`viZšj cŃ_Ń cŃ`veZŃ ejv nq| dtj Zvi e`w³MZ RbucžZv
wKQyv evotž I Zvi kvmb e`e`vi cŃZ RbmvariŃYi Av`v evŃwb| tbtcvij qŃbi D`vi bmxZ
AbjvŃi t- 1) tj wRmtj wUf ewW m`m`iv mgŃŃUi cŃvŃei Dci weZK`Kivi AwaKvi cvq| 2)
AvBbmfvq gšŃ`i AvZ`ų mg_Ńb weewZ w`žZ eva` Kiv nq| 3) cvj ųgŃUi weZ†Kų
weeiY mser` cŃŃ cKvk Kivi AwaKvi Ń`lqv nq| GK K_vq mser`cŃŃi Dci wqšŃY
cŃ`vni Kiv nq Ges iivR`wZK `j ,wŃŃŃK mgvtj vPbvi AwaKvi Ń`qv nq| wZwb gšŃ mfvtK
AvBb mfvi wKku Gi KvtRi Rb` `wqZex Ktib| Ab`Zg cŃvb cŃvZšŃ tbZv Gwgj
Awj wŃŃŃiK gšŃmfv MVŃbi `wqZ Ń`b| mvgwi K welfq Ńvov Ab` me welfq wZwb gšŃmfvtK

~raxbfite KvR Kivi AnaKvi t`b| dtj dufY `wqZkij gšmfv I cij vfgUwii MYZš;
cŕZiŕ nI qvi c_ mYg nq| wKšjŕZxq mvgŕR`i GB tkl cŕti GB cŕ`wKZ ms`vi Zui
kvmbe`vK i qIv KiŕZ cŕtib| `et`wK hšxi wechq Ges Zvi AZxŕZi `t`kmtbi `vq
wZub GovŕZ cŕtib| 1870 wL`Zui wŕZxq mvgŕR`i cZb nq|

Z_wc wŕZxq mvgŕR`i cŕg mvgŕR`i AŬ Abšiy wQj bv| ZZxq tbtcwj qb RivŕZb th,1)
hšMi cwieZšbi dtj MVbgj-K cwieZš_wj ZvK `Kvi KiŕZ nte| wZub wKí wectei
cŕqvrBxqZv m`úK`w`etkl mŕPZb wŕtj b| ZZxq tbtcwj qŕbi Avgŕj B dufY cKZ.wKí
wece`iia nq| 2) ZZxq tbtcwj qb kŕgKŕkYxi `wii`a I Amŕšŕli Lei ivLŕZb| wZub
wmsnmŕb emvi AvŕMB How to destroy Poverty ev`wii`ZvŕK wKfite aesm Kiv hvq G
m`úK`cŕyK i Pbv Kŕib| 3) wZub j`qI` Kŕib th, dufY wece I cŕZwqvkij Zvi AveZš
Pj tQ| mgvŕR` w`wZ AvmŕQbv| G Rb` wZub gŕj RbK bmvZ_wj ŕK AvBŕbi Őviv Pj yKŕi
w`wZ cŕZŕvi K_v fiteb| tMŕwŕfŕj i gŕZ tbtcwj qb wekŕm KiŕZb th, dufYŕK ŕg
cwieZšbi gva`tg wZub `Qj Zv Ges ivR`wZK I cŕkvmibK `raxZv w`ŕZ cŕiteb| GB
mŕŕwZ diwmm wectei gj`evb dj vdj_wj ŕK i qIv KiŕZ tPŕv Kŕib|

mvgwRK I A_wZK Dbqb

wŕZxq cŕRvZš; aesm Kŕi ZZxq tbtcwj qb diwmm RwZi th `raxZv niY Kŕib A_wZK
I mvgwRK ms`vi Őviv wZub Zv cŕŕYi tPŕv Kŕib| 1852 wL`wZub Zvi weL`vZ teŕt`P
e`Zxq etj b ŐdufYi Pŕŕli DcŕhMx AKwL`w`ekij f-LŬŕK Lv` Drcv`ŕbi KŕŕR j`wŕŕZ
nte , iv`ŕ`Zwi I Luj Lbb KiŕZ nte, b`x_wj ŕK tbs`enbŕhM` KiŕZ nte| Ges ŕij c_
wbgŕY m`úY`KŕiŕZ nte| Avgvi mvgŕR` G_wj B nte cŕvb KZ`...hw` hš Rŕqi K_v ejv
nq Zte GB hš_wj B Awg Rq KiŕZ AvMŕwŕŕ| GB bmvZ_wj KvŕRui Kŕi wZub dufYi
Aw_R I mvgwRK cwieZš KiŕZ tPŕv Kŕib|

e`isK e`e`v I wKí wece

wKí `vctbi Rb` tbtcwj qb wKí Dŕ`wMŕ`i w`etkl Drmŕv t`b| wZub abŕŕ`i mrvqZvq
tŕwWU tgwewj qvi Ő bŕtg GKwU wKí e`isK `vcb Kŕib| GB e`isŕKi kvLv weŕfŕbe knŕi I
`wncZ nq| bZb wKŕŕ A_wj Mŕe KiŕZ Ges Kvi Lvbv `vctbi Rb` GB e`isK ŕŕK `wN`gqv`x
FY t`l qv nZ| wKŕŕi Rb` FY `vctbi e`e`v Kiv nq| Zivŕov wZub e`isK Ae dufYŕK
cŕMŕb Kŕi g`ŕ`e`vi Dci wbgšY cŕZŕv Kŕib| bZb e`isK_wj i mŕdtj` AbšwYZ nŕq
cijZb e`isK_wj I wKŕŕ A_wj Mŕe KiŕZ`iia Kŕi| G fite gj`atbi mieivm ewx Kŕi
tbtcwj qb wKŕŕi `šZ cŕŕvi NUvb| diwmm wectei ci Kŕi Kiv fŕgi gwj K nŕj I gj`atbi
Afŕte Zviv Dbz` cŕvq Kwli Drcv`b KiŕZ cŕiZ bv| wZub Kwli.e`isK cŕZŕv Kŕi
Kŕi Kŕi`i nŕmKZ.mŕj Kwli.FY `vctbi e`e`v Kŕib| wZub Av`k`Kwli.Lvgvi `vcb, Dbqb,
exŕŕi Drcv`b, Kwli.tgjvi msMVb Őviv Kŕi Kŕi`i DrmŕvZ Kŕib| wZub Dbz` cŕvq ci
cijZbi Dcŕi I tRvi t`b| wZub cwZZ Rŕgi cŕyŕxvi, RjvRŕgi Rj w`wL`b e`e`v I AiY
fŕg msi`ŕŕŕi e`e`v Kŕib| Gi Őviv eŭ tŕŕŕi Kŕi Kŕi`ŕbi mŕjŕM nq Ges Kwli Dbz`
nq| ŕij c_ wbgš nŕj Mŕŕgi Kŕi Kiv Zvŕ`i dŕtj i Dŕŕ knŕi i Bwub Kŕi jvŕevb nq|

kŕgK Kj`wGj-K e`e`v

ZZxq tbtcwj qb wŕtj b tNvovq Dcŕeŕ tŕwU mŕBgb (St. Simon on horseback)| wZub
mgvRZšŕŕ`i tŕwU mŕBgbŕi Av`ŕk`cŕfweZ nb| kŕgK Kj`ŕŕŕi Rb` wZub ŕek KŕqKwU
AvBb cŕŕqb Kŕib| wZub kŕgKŕ`i tŕwU BDŕwbq MVŕbi `ŕKwZ.cŕvb Ges Zvŕ`i agŕŕU Kivi

Avakvi t`b (1864 ml.) | ex, Aemi cšB, iMae Ges`yšbvq ųwZMųI křgtKi ųvřYi Rb`
uZub veřfbacKvi eva`ZřgJ-K exgv e`e`v Pvj yKřib| uZub Lv``ře`i`vg teta t`b Ges
RvZřq Kgřs`vb tK`a`vcb Kři teKvi mgm`v`ř-Kivi tPųv Křib|

Aeva ewřR` Pwř

1860 mřtj ZZřq tbtcvřj qb veřtřbi mřt_ KeWb Pwř (Cobdon Treaty) břtg GK
Aeva ewřR` Pwř Křib| GB Pwři Dřřk` uQj eřUv t`řK m`ř`vřgi řkř` `e` Gtb
divřm RbMřYi mřeav t`q| řKř`GB e`e`vi dřj mři ųY břwZ Z`řM Kiv nq| dřřYi bZb
řkř` m`ř`veřUK ře`i mřř cřZřthřMřVřq gvi tLřZ`vřK|

c`řim bMřxi cřMřb

ZZřq tbtcvřj qb c`řim bMřřK třřř cřMřřbi Kiv řiřKřib| cři Křivi gvařg bZb
iv`řNřU I Niemo`Zři Kiv nq| D`vb I cřub mieivř e`e`vi DbřZ Kři křři Rřeb
hvřvi gvb DbřZ Kiv nq| Ařw` c`řim řmi DcKřři eř MřgtK vřtg AvaybK c`řim řZři nq|
c`řim řmi cřMřřbi dřj Zři cřřZb miřetKv tPřiv iv`ř Plov, bZb g`řKvřvřg iv`ř I f-
Mř` cqt cřřřx řZři Kiv nq| KřKiv Libř` řřřK křři evBři`vřřři Kiv nq|
evMřb/cřK`RbřKřY`křři dřdřmi Kiv Kři| GB řbgřY KřřR eř třřřKi iřřR
řivřMřři e`e`v nq| c`řim bMřřZ GK AvřZřřZK řkř` cřkřři AvřqřRb Kiv
BDřivřc dřřYi ghř`v eřř` Kiv nq|

ZZřq tbtcvřj qřbi Af`řřřY břwZi gřřS mřgřm` uQj bř| uZub GKw`řK řkř` ve`ři břwZ
MřřY Křib| GRb` Zřřu DřřZ uQj řkř` mři ųY břwZ MřřY Kiv, řKř`uZub Aeva ewřR` břwZ
MřřY Kiv řkř` řřř ųwZMųI nq| Zřřu kvřřbi dřj t`řk w`řZ I mgřř`wřZ nq Břv mZ`,
řKř` mřřřř`i mřřřřřbi e`e`v bř Kivi KřivřY abřiv Avřiv abř nq Ges Mřiv e cři YZ nq
Avřiv Mřiv ře| HřZřřřMřK veDři (Bury) gřb Křib th, ZZřq tbtcvřj qb tkl cřřř
Af`řřřY kvřřbi třřřř RbřřřZřv nřivřZ`vřřKb| RbřřřZřv eřřřq ivřvi Rb` uZub`eř`řkř
hřř` thřM t`b| Gi dřj t`řk Ki řvi eřřo| tkl cřřř Zřřu řřřř`eř`řkř břwZ Zřřu cZb
ZřivřřZ Kři|

ZZřq tbtcvřj qřbi řeř`řkř břwZ

RvZřqZřev`x divřm HřZřřřMřMY eřb th, RřwZřK hř Rřři tMřř e`vřřbi gvařg ZZřq
tbtcvřj qb řbR RbřřřZřv eřř`i K`v řřřeb| cřřř řbřřřř`eř`řkř břwZi`řř Křivřřvi
břwZ MřřY Křib| Zřřřř uZub řřřeb th, `eř`řkř třřřř Rq jřřři dřj divřm RřwZi
`ř`řkř Zřřu`řř kvřřbi veřj Zř řřř hřře| ZZřq tbtcvřj qřbi `eř`řkř břwZi gř-j ųY uQj
tMřř eřg `eř`řkř břwZi řřiv dřřY Zřřu RbřřřZřv eřř` Kiv| Ab`ř`řK tKřřbř tKřřbř
ga`cřř HřZřřřMřK eřb th, uZub veřřřři mřřřZřq vřřřbř mřřři cřř`cřiv eřřř Nřřřřq
BDřivřc RvZřqZřev`x iv`řMřv řřiv bZb křřřmřg`vřcb Křřř Přb| GB křřřmřřř`i ga`gřř
mřřřře dřřřřK uZub`vřcb Křřř tPřřřQřřb| HřZřřřMřK Křřřřb tñBřři gřZ, ZZřq
tbtcvřj qb uQřřb GKRb cřřivcřř RvZřqZřev`x (A Nationalist par-excellence)|
BZřřř Rřřřřb, řcřř`řř, iřřřřbřř cřřřř t`řkř RvZřqZřev`x Avř`řřbřřK uZub`ř mg`ř
Rřřřbř| thřřZřřřřřř mřřř uQj RvZřqZřev`-veřřivax tñřřZřřř uZub RvZřqZřev`řkř nřwZřřiv
mřřřře e`envř Kři vřřřbř mřřř řivřvi AvřqřRb Křib| uZub Dcřřä Křib th, Dřřk kZřřKi
uQřřq řřřř BDřivřřci meřřcřřř křřřkřřx Av`k`uQj RvZřqZřev`| eřř křřři gřř`

c0Z0w0Zv Ges RvZxqZvev`x kw³ 3 tji vi Afj vbi mthvM ubtq uZub BDti vci Dci Pmctq
t`lqv wftqbnv w`Zve`v fv½tZ Pvb| Zz`dK e`et`Qt`i Rb` uZub iwkqvi Rvfi KvtQ
c0ve cvVb Averi tmB Zz`dK i`qv Kivi Rtb` uZub uqvgvi h3x iwkqvi weia3x tbtg
ctob| Zvi Af`šliY gtZi gZB Zvi `et`wkK bwiZtZ `^wejiwaZv j`q` Kiv hvq| iwkqvi
weia3x c`q Aej 3b Kti uqvgvi h3x thvM t`b| hv`l Zvi G h3x Ask Mh3Yi Dcj`q`
uQj tM0tUvi uMRq cweT Pme K`v`uj K uL³=vt`i ag³ia tci vci nvtZ ivLv| Bsj`vU
mg_0 jvf Kiv uQj Zvu `et`wkK bwiZi c0vb j`q`| thfnZZz3t`i mg_0 Bsj`vU iwkqvi
weia3x h3x thvM t`q , tmfnZZBsj`vU mg_0 uZub h3x bvtgb| iak Rvi ubtKvj vm Z0K
0fBtdw ivRv0 etj uZi`vi Kivq uZub RvfiKl wkqv w`tZ Pvb| 1856 mtj `v`qvi Z
c`vvi tmi mu0i 0vin uqvgvi h3xi Aemvb NtU| ZZxq tbtcvj qb c`vvi tmi mfvq mfvicZZj
Ktib| uqvgvi h3xi ci dvY c0g mvi i v0³ wntmte BDti vci `KZ. nq| ZZxq
tbtcvj qbi ivR%bwiZK c0ve wekl fite evto| c`vvi m BDti vci K0bwiZi tKt`³ cwiYZ
nq| mKj w`K t`tK wePvi Kij uqvgvi h3x tbtcvj qb th cwi Kíbv ubtq thvM t`b Zv
ci-Y nqub| GB h3x d3Yi fqv n A_0 tji vK e`q nq| tbtcvj qbi we`kgšx G Rb`
t`qv cKvk Ktib th, wefUb Zvi iia Kiv hy d3Yi Nvfo tdtj t`q| tbtcvj qb wefU tbi
vgT Zv i`qvi Rb` GB h3xi`q`vZ enb Ktib| uZub iwkqvi nvZ t`tK tcvj`vU tK uQubtq
ubtq HK`ex `faxb tcvj`vU Mvb KitZ cvtibub| m3yis, uqvgvi h3x tbtcvj qbi
fvqguz`K e3x Kiv Qvov Avi tKv3v w`K t`tK jvfRbK uQj bv|

BZvuj bwiZ

uqvgvi h3xi ci ZZxq tbtcvj qb BZvuj i w`tK `w0 t`b| RvZxqZvev`x BZvuj i RvZxq
HK` Av3`vj btk Avšli K mg_0 t`b| ZZxq tbtcvj qb gtb KitZb th, wftqbnv Pw³ fv0tZ
ntj BZvuj B mef3c`qv m3eavRbK `vb| Rvq0b| Z3bvqj-Kfite BZvuj i e`vci tci GKgvT
Av3`qv Qvov Av`vb` epr kw³ 3 tji uQj D`vwxv| BZvuj tZ uZub `3Z l PgKc0 mvdj` Avkv
Ktib| BZvuj i RvZxqZvev`l c0vb ifcKvfi LvwiZl Zvi Kvg`uQj| tbtcvj qb BZvuj i
h3x Av3`qv weia3x thvM w`tj l c0kqv dvY tK Avmgy Kivi Rb` ivBb m3qv tšl`mb`
m3vtek NUvq| tbtcvj qb GB wec`i K_v Kíbv| KitZ cvtibub| uZxqZ, d3Yi `v`q`y
GKvU HK`ex RvZxqZvev`x BZvuj i Dlvb d3Yi ubtRi ubivcEvi c`q wec³4bK etj
d3Yi Avakvsk tbZv gtb Ktib| G Rb` Zviv tbtcvj qbi BZvuj Avf3vbtK Ac0qvRbxq
wec³4bK w3všletj m3v tj vPbv Ktib| GKv tY `t`tk uZub ubw`Z nb| epr kw³ M3j v Zvi
n`l`q`c bwiZtK BDti vci w`Zve`v weNkvi v etj uPvY Z Ktib Ges uZub Av3`qv uPi kT3Z
cwiYZ nb| 1870 mtj d3Yi-Rvq0 h3xi mgq Zvi fqv n wec`i w`tb uZtb Av3`qv
mrvv` j vtf e`_`nb|

tbtcvj qbi BZvj xq bwiZ cwi Yvtg Zvi c`q` q`vZKi uQj | RvZxqZvev`x BZvuj qiv m`vfq
l ubm Avakvfi i Rb` tbtcvj qb tK `vqx Kti | AZB. BZvuj q RvZxqZvev` GB `v`v` vb wdti
cvevi `we Rvbvq| tbtcvj qbi bwiZi dtj iak-diwm mgc`Kp `vi fy AebwZ NtU |
BZvuj i h3x Bsj`vU tK mt_ bv ubtq GKK n`l`q` tci dtj uZub Bsj`vU eU3j nvi vb| Averi
Zvi tcvj k bwiZi Rb` uZub iak Rvfi i vgT Zv nvi vb|

mvgR`ev`x bwiZ

ZZxq tbtcvj qb BDti vci RvZxqZvev`i mg_0 ntj l BDti vci evBti Zvu bwiZ bM3
mvgR`ev` wfb3e Avi uKQ0 uQj bv| A_P, BDti vci tFZti uZub RvZxqZvev`i

côřcılřKi řęęKv cıj b Křib| ęZıub Avj řRııqřK mgcY©dıııı DcıubřęęK cııYZ Křib| cıŃg AvıdKvı tııbMıj Zvı AvıKvıřı tbb| ęZıub `řı cŃP" ęZııq B½-Pııb hřx Ask ııbtq ıPřı Dci 1860 mřřj ıcııKs mıŰ `řc b Křib| dıııı ęękbııřı řı Dci AZ"ıPřııı ARıřřZ ęZıub Břı vPııb ev řřřřZbıvę AvıdKvı Křı b| ęZıub ęękřıı mřř_ řııM ı řř dııı ęıı` `řř řřřřřı mıııřř" mřřqR Lıj Lbb KvR řııæKřı b|

ZZıq řřřřřř qb gı" Avřęıı Kvı řęıı řKv cŃ řk mıvřR" ęę`řřı cıı Křı bı MřıY Křı b| ęKřı gııKŃ hřııřřřı cŃj cŃZęř` ıcŃŃııŰřZ evı" nb| HııZııııK nıřřřı gřZ ŃŃřęıı řKv Avřřıı ıŃj ııZııřB AcŃŃqıRbıq,cŃŰ gĽZıv Ges m=ııYřřřę ęęc¾bKŃ|

Rıvřb bııZ

ZZıq řřřřřř řřřı Rıvřb bııZ Zıı cZbřK ZııřřZ Křı| dıřYı `řqı bııZ ıŃj ce"mıvřřřřı Aev`Z RıvřbřK ęęř³ Křı `řřı ıvLı| 1648 mıj nřZ 1862 mıj cĽřı dıřY GB bııZ AbjııY Křı Přj| ęKřı ZZıq řřřřřř qb GB mııZb bııZ AMŃ" Křı Rıvřbı HK" cŃPŃřK `MıZ Rııb| ęZıub gřb KřıZb řh Rıvřbı HK"ex nřj řřřřřı Pıı³ GřKęřı řřřř cŃę| Rıvřbı ř_řK ęııKZ.nřř Avıııv Gkııı `řřı ıřřř cııYZ nę| řřřřřř řřřı Avıı ıŃj řh, Rıvřbı cııMřb Zıı cıı Křı bı Abjııvı nę| řřřřřř řřřı GB cıı Křı bı ıŃj Aev`Ľ| cŃgZ I cŃkqıı ęękıı mıvřıı K kıı³ m=ııřK"Zıı avı Yı ıŃj bı| dřj Zıı KııřřZ `NřřřZ Ařııı- I cŃkqıı hřııı `řj gıı Ōq mBıřıı gřı" cŃkqıı AvıııřřK cııřKřı| dřj ęZıub gııřı řęęKv Aej řb Křı Rıvřb cııMřřı mřřııı Avı cııııı|

Ařııı- cŃkqıı hřııı gııřę DĽı Rıvřbı HK"ex nřj dıřY Zıı cŃZıııqıı ř`Lı ř`q| dıřYı RıZıqZııv`x RbgZ HK"ex Rıvřbı Ńıııv dıřYı ııııvĽıv řřřę nııqıı Rb" řřřřřř qbřK `řqı Křı| řřřřřř qb GB Ae`ř ř_řK Dııı cıııı Rřb" Rıvřbı ıııı GřK GřK ııBb cŃ`k, řęııRqıı, j řę gęıM"-řřřZcııY `ęę Křı b| ęKřı ęęęıvK" cŃZııı `ęę bııP Křı ř`b| GRb" dıřYı mřř_ Rıvřbı m=ııřKř`æZ AebııZ Nřıı| BııZgřı" ęęęıvK" ř`řřıı mıııııı cŃkqıı řııřıııřııııı estkıı GK ııRcřřřK ęııřę dıřYřK řęŃ Kııı řPŃ Křı b| Gı dřj dıřııı- cŃkqıı hřııı řııæııı| řııMřřıı hřıı 1870 mřřj ęęřııı dıřYřK Rıvřbı cııřKřıı ZZıq řřřřřř qb Rıvřbı řııııı nıřZ ęıı" nb| dıııı cııj řęęŰ ZZıq řřřřřř qbřK c`PııZ Křı dıřY ZZıq cRııZřřıııı Yı Křı|

ZZıq řřřřřř řřřı cZb

ZZıq řřřřřř qb Zıı bıřęıı gıııvı řRıřı męıŰ c` jıı KřııŃřı b| cŃg řřřřřř řřřı Av`řk"ŌŃı nřę ęZıub Af`řřııY řřřřřı męıııı cŃZŃ KřııŃřı b Ges PgKcŃ (dazzling) cııııı bııZ AbjıııY Křı dıııı Rbgřb Av`ı ARŃ Křı KřııŃřı b| dıřYı AMŃıZı Rb" Zıı hř_Ń Ae`ııı ıŃj| Af`řřııY řřřřřı ęęııııııııııı Křı ęZıub dıřYı A_ŃııZK DıııZ mııb KřııŃřı b| Zıı řPŃq ř`řkı ęęııYřR"ı hř_Ń cıııı jıı KřııŃřı| cıııııııııııı ęZıub Zıı AbjııZ bııZı Ńıııv dıřYı gııııı I cŃZcııĽ ęıııřqııŃřı b| ęKřı GB mııdřı" mřřęıı GKıııK Křııřı Zıı mıvřřR"ı cZb Nřıı|

dıřYı ęęıııııııııııııııı `řjı gřı" mıvřÄıı" ęęııřıı Rb" ZZıq řřřřřř qb řh Avřcıl gıı-K bııZ Aej řb KřııŃřı b Gı ę`Zıı Zıı cZřıı Ab`Zg KřııY| Zıı cŃııZř mııřıı cRııZřřı `j mšŃ ıŃj bı| Bşj řřřřıı mřř_ Aevı ęııYR" Pıı³ m=ıııı b Kııv dıřYı ęęıı cııZMY Zıı cŃZ

Ljk uQtb bv| G Qivov K`uj K m=c0vq Zui ci iv÷^abmZ mg_8 Kti bnb Ges RvZxhZver`x
`j tciy`vÜ I tgnr tkv m=útk[©]tbtcwj qtbí bmZi Zxe^a mgvtj vPbv Kti uQj | wevfbae`tj i
gta` mvgÄm` wearb Kti GKwU kw³kvj x ivó^aMto tZvj vi gZ cüzfv Zui uQj bv|

ZZxq tbtcwj qtbí ci ivó^abmZi e`_Zv Zui cZtbi Ab`Zg cávb Kvi Y uQj | mgüU c` j vf
Kivi ci wZub dxtYi j šj tMšie wclwítq Avbri Rb` Rbmvari tYi KvQ cüzKüz w tquQtb,
wKš KvhZ Zv m=é nqub| Zui BZwj bmZ tkl chšl dxtYi `t_B AvNvZ tnbtuQj |
tciy`vÜ bmZi e`_Zv I tgnr tkv Avfhvtbi AKZKvhZvi dtj AvšRwZK tñtñ tbtcwj qb
I dxtYi gh[®]v ht_ó ¶bentquQj | At÷i-cükqvb hšx wbi tç¶Zv Ae j =b tbtcwj qtbí
c¶¶ gvivZK fjy ntquQj | Brv Zui A` i` wkvZvi cwi PraqK | tmWtbi hšx I cükqvi nřZ
dxtYi civRtqi dtj Zui cZb NtU|

Dbwesk kZvãtZ dxtYi ivR%wZK Avenl qv %^otZtšj Abšj- uQj bv| 1830 I 1848
wL^a-vřái wecæB Gi cKó.cgyY| Zui ivRtZj cÜg KtqK eQi ZZxq tbtcwj qb Af`šli xY
tñtñ GK RvKvtjv bmZ Øviv diwm Rbmvari YtK mšó Kti uQj b| wKš MYZtšj tciwtk
t`^oQvPwi Zv tenk w`b tXtK ivLv m=é nqub| diwm Rbmvari tYi wku µgk Zui
t`^oQvPwi Zvi Avmj iæ cüzfvZ nq Ges Rbmvari tYi we¶¶vf cÜÜ AvKvi avi Y Kti |
fMēř` I evaR` tnZtbtcwj qtbí Kg[©]¶Zv I gvbwK `pZv µgk nwm tctZ`_tK dtj
wZub Rbmvari tYi Av`v nvi wQtb| Aeťktl tmWtbi hšx Zui I Zui mgüR` DftqiB cZb
NUuq|

cuVÉi gj`iqb

K) beÉEK cġæ

1| ZZxq tbtcwj qb tK uQij b ?

- K) cġg tbtcwj qġbi tQij
- L) ✓ cġg tbtcwj qġbi ávZžúŷ
- M) tbtcwj qġbi PvPv
- N) tKvbiJB bq

2| ZZxq tbtcwj qb AvBb mfiġK KqfiġM fiM Kġi b ?

- K) GK fiġM
- L) ✓ `B fiġM
- M) uZbfiġM
- N) tKvbiJBbq

3| 1860 mġj ZZxq tbtcwj qb wešUġbi mġ_ uK PġÉ `ŷŷi Kġi b?

- K) ✓ KeWŊ PġÉ
- L) c`wi m PġÉ
- M) ugDwbK PġÉ
- N) fvmŊ PġÉ

4| uġuġqvi hġx tbtcwj qb tKvb t`tki cġŷ hġ Kġi b ?

- K) i mġqv
- L) 3 Zž`c
- M) tciġ `vŲ
- N) eġŷMwi qv|

5| uġuġqvi hġxi mġq i mġqvi Rvi tK uQij b ?

- K) ✓ Rvi ubġKvj vm
- L) j ŷ uġij c
- M) tj ubb
- N) gniġwZ uġUvi |

msuŷŷB cġæ

- 1| ZZxq tbtcwj qb tK uK RvZxqZiev`x eġ v hvq ?
- 2| ZZxq tbtcwj qġbi mġq dġŷi Av_ŷniġvRK Dbqġbi weeiY w`b|
- 3| ZZxq tbtcwj qġbi mġq dġŷi uKí vqġbi eYŊv w`b|
- 4| ZZxq tbtcwj qġbi ci i vó`bwiZ tKb e`_ŷtqŷj ?

iPbiġj-K cġæ

- 1| ZZxq tbtcwj qġbi mvsweambK ms`vġi i weeiY w`b|
- 2| ZZxq tbtcwj qġbi `ŷvó bwiZ Avġj vPbv Ki ab|
- 3| ZZxq tbtcwj qġbi cZġbi Kvi Y mgr- Avġj vPbv Ki ab|

cW - 4

kigK Avf`vj b I c`vii KigDb

GB cW tkfI Avicb -

- kigK Avf`vj b m`utK`eei Y w`tZ cvi`teb;
- kigK Avf`vj tbi Kvi Y e`vL`v Ki`tZ cvi`teb;
- c`vii KigDb m`utK`e`vii Z`eei Y w`tZ cvi`teb;
- c`vii KigDfbi mef`ttni Kvi Y mef`kI Y Ki`tZ cvi`teb;
- c`vii KigDb mef`ttni e`_Zvi Kvi Y e`vL`v Ki`tZ cvi`teb|

kigK Avf`vj b

Aov`k kZfK BDfivtc ukf mectei dtj mgvR cyRcuZ tkYxi meKvk jvf Kti Ges mgvR I iv`AwaKvsk cyRcuZ tkYxi mbqšY Pij hvq| GtZ kigK tkYxi ntq cto Amvq Ges Zviv bvbv`fite mbt`um Z ntZ _vK| dtj Zv`i gvtS AmššfI i exR`vbn teta I tV| Zviv Zv`i h_v`AwaKvi I `me Av`vtqi Rb` Avf`vj b i iæ Kti hv Buzvrtm kigK Avf`vj b bvtg cwi`PZ| GB Avf`vj tbi c`fI AfbK eyxRixi mPšlaviv mef`kI fvgKv cij b Kti |

kigK Avf`vj tbi mPbv

ukf mectei dtj Drcv`b e`e`vq cyRcuZiv ukf I emvYfR` GKfPvUqv AwacZ` `vcb I gbydv jvtfi th bmvZ MhY Kti Zvi c`Zv`vqv intmte kigKiv Zv`i `me Av`vq I AwaKvi i`fvi Rb` BDvbq MVtbi Df`vM mbtZ eva` nq| BDfivcxh mgvRZšep`xiv`xNRvj atf kigK mgevq I kigK mSMVtbi ZEj cPvi Kti kigKf`i msNex nlqvi c`qvRbxqZv cPvi Kti | ZrKvj xb mi Kvi mgr`vQj cyRev`i mg`R| mZivis mi Kvfi i mefi waZv AMh` Kti kigK mSMVb `Zvii Kiv mnR vQj bv| ukf gvij Kf`i c`fI tRvUex nlqv thgb AwaKvi kigKf`i I tRvUex nlqv tmi`c GKvU cmeI AwaKvi etj MY` Kiv nq| GRb` eyxRix I mgvRZšy tbZviv kigKf`i tFvUwaKvi `me Ktib hvfZ MYfvtUi c`ZB ntj Zvi mšhvM mbtq kigK c`Zv`vqv i cvj f`g`vU vbe`PZ ntZ cvfi |

kigK Avf`vj b`g`tbi tPov

mi Kvfi i i`fYKxj `vofv` e`jv`v mnR KivR vQj bv| Kvi Y, cyRev`x `vofv`i dtj cvj f`g`vUi kigK Avf`vj tbi Dci bvbv i Ktgi mbqšYgj-K kZ`Pmctq t`qv ntZv| mi Kvfi i g`bvfie vQj th, kigKiv gvij tKi m`f` Kvi Lvbvq KivR Ki`tZ Pz`ex| tmt`fI agvU Kiv i ayteAvBib bq, Pz` f`f` Kivi mgZj`| G Rb` tUV BDvbq agv`vUi Ici evav mbtla Picv`bv nq|

kigKt`i tFvUwaKvi c0ub

Bsj`vU mefivariYi tFvUwaKvii `weZ PmU@ Avf`vj b`ia nTj kigKivl ZvZ thvM t`q| 1832 uL`vta Bsj`vU tFvUwaKvi AvBb0viv knivAtj tFvUwaKvi m`c0viiY Kiv nTj| m`u0Ei wFvEzZ tFvUwaKvi Pj y_vKvq kigKiv ZvZ DcKZ.nqub| mtg Bsj`vU D`vicšK Ges tUwi `j tFvUwaKvi m`c0viiYi b0mZ M0Y KitZ eva`nq| 1866 uL`vta n0BW cvfK@FvUwaKvii `weZ Rbmfv mi Kvi KZR.u0w x nlqv, qjz kigKiv n0BW cvfK@ tiwjs tftzUtdtj| cvj tki m1/2 kigKt`i L0 hy evfa| GB NUBv tMvUv BDtivr c `viax c0Zu0qv m0p Kti| diwv mPtkii AvKiv n0BW cvfK@ kigKt`i tiwjs fvzvi `k` GB HwZnvmK NUBvi m0qjx nTq AvfQ| Bsj`vU kigKt`i GB wef`0n BDtivr ci MYZšev x kvvKt`i KvQ GK Aif BwZ wntmte t`Lv t`q| Bsj`vU, d0Y c0vZ t`tki kvvKMY Dcjv0 Ktib th, kigKt`i `we`uj AskZ ciY bv Kitj wkí mgx BDtivr c0q mgvR bZly mgm`v t`Lv t`te|

tUW BDubqb MVtbi`xKvZ

mgvR kigKt`i AwaKvi m`u0K@mtPZbZvi m0p nq Ges wkí c0ZMY GI ešZ cvti th, kigKt`i AwaKvitK h_vh_ghP`v br w`Tj AvBb ksLjvi Pig AebwZ NUte Ges tkYx msl0g`i i0 nTz cvti| Gi Kg mtPZb t`tK 1867 uL`vta kigKiv cvj 0gtU tFvUwaKvi jvf Kti| M0Wt`v`vb eTj b th, 0We must educate our masters00| th0nZz tFvUwaKvi GLb kigKt`i nTz Ptj tM0, tmt0ZzZvivB Avgt`i c0fy Avgt`i c0fy`i wk0jvi e`e`v br Kitj MYZš; c0m0b cwi YZ nte00| Gi Kg mtPZbZv I `m0Zševa t`tK M0Wt`v`vb kigKt`i AwaKvi i0vq mtP0 nb Ges tkl chš 1871 uL`vta GK AvBb 0viv Bsj`vU kigKt`i `ea tUW BDubqb MVtbi AwaKvi`xKvi Ktib| dtj Bsj`vU kigK`j M0VZ nq|

kigK`j`vcb I cvj 0gtU Amb jvf

wkí h0y Avic0nl qvi dtj kigKt`i `we AM0n` Kti mgvR AM0ni nl qvi avivv emZj nTq hvq| t0weqibev` Bsj`vU i kigK Avf`vj b0k `viax fite c0vmeZ Kti| m0W0b I tge I AšZ 50 Rb kigK t0Zv0K n0DR Ae Kgbtm m`m` ube0Z Kitj cvj 0gtU kigKt`i AeAv Kivi m0vnm nwi0tq tdtj| GB mgq tRgm n0W0Bsj`vU kigK`j c0Z0v Ktib| wef0b0tUW BDubqb kigK`tj i c0Z Avb0Z` Rv0vq| kigK`j Bsj`vU i wkí kni`uj h_v emgšhv, g`v0A`vi, wj fvi c0y c0vZ I Kajv Lub AAtj AvZ `š Rb0c0Zv cvq| kigK`j cvj 0gtU kigK m`tm`i msl`v evovZ m0qg nq| kigK m`m`t`i `weZ cvj 0gtU Bsj`vU tUW BDubqb `eaZv w`tZ AvBb cvk nq|

kigK ag0U I Avf`vj b

eT0tbi gZ d0Yi mg0U ZZxq t0t0v0q b diwv kigKt`i tUW BDubqb MVtbi AwaKvi t`b| w0Q0yK0y0t0t0I Zviv ag0U KitZ cvite, G AwaKvi I Zv`i c0v0b Kiv nq| d0Y c0RvZtšj iv0c0vZ u0qvm0KZR. kigKt`i tUW BDubqb Avf`j tbi Dci GB w0flavAv mtEj| BDtivr c `ea ev A0eafvte tUW BDubqb M0VZ nTz `v0K| A`q kigKiv AwaK msl`vq tUW BDubqb tbi gva`tg msl0vZ nq| kigK Avf`vj b`uj mgk Rv0 P0v0T w0tZ `v0K| 1886 m0tj Ges 1889 m0tj j 0t0b kigKt`i m1/2 cvj tki msl0P nq| Bsj`vU mi Kvi eva`nTq WK k0Kt`i gRjx evovq| Bsj`vU i `0v0š0Ab00vZ nTq Rv00b0 n`vgeš0P WK kigKiv ag0U I Avf`vj b Kitj Rv00b g0w0j K tkYx Zv c0ZnZ Kti |

80 I 90 Gi `kK BDivc gnv`tki klgK Avf`vj tbi gvKnev`x msMVB`uj i cfve cto/ Rvgb tmrv`vj tWtgvUiv tenki fW tUW BDubqb`uj tK cwi Pwj Z KitZ `vtK| i mqv i klgK Avf`vj bK Rvi mi Kvi `p nvtZ `gb Kitj I cŁZ Kj Kvi Lvbrq ej tkwFK I tm`mij tWtgvUiv`B mSMVB Mto tZvtj | G me klgK msMVB mtg mtg wef`tnx ntq I tV|

klgK Avf`vj tbi cKuz.

Dubk kZtKi klgK Avf`vj tbi MvZ-cKuz. t`tK cŁZxqvb nq th, klgK tbZe, RvŁ gtvfve t`Lvjt I Kvht`jt Zviv uQj AvtcvI Kvix| klgKt`i `me `vlqv c`Y ntj Zviv mšb ntZb| Zvt`i GB `wofwzi dtj Zviv wevfbwvR%wZK `tj i mg`B cvb Ges tUW BDubqbtbi Awakvi jvf Ktib| ZvB Zviv mivmwi msNtP c_ cwi nvi Kti| klgK msMVB`uj Aw`R w`K t`tK cŁZ nq| Zvt`i wR`^msev`cŁ Awdm I AvgvZŠ; Mto I tV| klgKt`i RxebvIvi gtvbvbqb I gRvj ewxB uQj GB hŁMi Avf`vj tbi gj-j`T| gvKnev`xiv Qvor tKDB mgvR e`e`v e`tj i Rtb` Avšti K uQj br| ZZxqZ mKj klgKtK GB hŁM tUW BDubqbtbi m`m`c`fŁ Kiv m`e uQj br| AtbK klgK uQj AmsMvZ|

Ab`w`K i mqv i klgKtKiv mi Kviti mvt_ AvtcvI Ktib| Zviv msMŁg Kti tMŁQ weRq jvf Kiv chŁ| i mqv i Kg tZb, tenk LvUwb Ges A`r`Ki cwi tek klgKtK RxebtK weLgq Kti tZvtj | hŁx`i `iaŁ Lv`i `vg tefo hvl qvq Kg gRvj tZ Lv` tKbv Zvt`i cŁT `Łi ntq cto| Rvi mi Kvi klgKt`i tUW BDubqb MVtbi Awakvi `tKvi KiZ br| G Rb` klgKt`i `me Av`vq Kiv uQj Kóvva` e`vci | ej tkwFK `j klgKt`i wFzi tMrcb cŁvi Pwj tŁ Zvt`i msNex Kti wecŁxŁx Kti| klgK agvŁU dtj i mqv i A`wZK Rieb SŁSiv ntq hvq| Rvi mi Kviti cŁk`i v`v agvŁU `gtbi tPov Kitj klgKiv RvŁ ntq I tV| klgK Avf`vj b Ggb chŁq PŁj hvq th, 1917 mvtj i mqv i ej tkwFK wecŁ mwaZ nq Ges Rvi mi Kviti cZb NtU|

c`wi KugDb (1871)

1870 mvtj i dštKv-cŁkqv hŁx` ZZxq tbtcvj qbtbi civRtqi gva`tg dŁtYi wZxq mvgŁR`i Aemv NtU| 4 tmtP`f (1870) c`wi tM GKU i `cvZnxb wecŁ msMvZ nq Ges dŁtY GKU cŁvZtŠj cŁZov tNvŁZ nq | GvŁtK dŁtYi ZZxq cŁvZŠ; ejv nq| ZZxq cŁvZtŠj msweavb i vPZ nLqv mvtcŁT dŁtY GKU A`vqx mi Kvi `wcz nq| cŁ`vZ i vRb wZÁ w`qvm`GB A`vqx cŁvZŠ; mi Kviti i i vŁcŁZ cŁ` wbeŁPZ nb|

hy cieZi(1870) mgŁq dŁtY msweavb i Pbv, mi Kvi MVb, RvgvŁ Aetiva cŁZnZKiY, mvgvŁRK AmšŁI, wef`kx mrvh` cŁB, tevbcvZ`eskxq %ŁvPvi, msmŁ i Awatekb AbvŁZ nLqv, bvMvi Kti i wivcEv weavb Kiv BZ`w` cŁkŁeZxe`gZweŁiva, ŁŁ, AmšŁI ew` tŁtZ `vtK| 1871 mvtj i 18 gvP`c`wi tmi RvZxq i Łxevnbx f`vmŁB bMiŁZ Ae`vŁKvi x mi Kviti wbvqŁZ `mb`evnbxi weŁx` A`aviY Kti | c`wi tM GKU A`vqx mi Kvi MvZ nq| c`wi tmi GB wekŁ e`e`vi mi Kviti KB c`wi KugDb ejv nq| 90 Rb wbeŁPZ m`tmi GKU mvariY cwi Łt`i Dci KugvŁDtbi cŁkvmŁK ŁgZv b`Ł nq| 72 w`b c`wi tmi KugDtbi wekŁ mi Kvi e`e`v uŁtK uQj | GB mi Kvi `vaxZv, mvg, avZZ; RbZvi mveŁfŠgZ; GK I ALÜ cŁvZtŠi wekŁm uQj | Zvt`i gŁa` ewŁi gŁZv e`v`Z; uQj b| c`wi KugDvri MY mgvRZŠ; MYZŠ; i`wŁKwŁj Rg BZ`w` aviv Dcavi vq cŁvneZ uQj | Zvt`i gŁa` msnvZi Afve t`tK u`qvŁm` evnbx t`vmŁB bMiŁ t`tK msNex fŁte c`wi i KugDb mi Kviti K

AvrgY Kti | KvgDb Zv cZnZ KiZ cvtib| Zte gvT 72 w`b 9gZvq AvwOZ_vKtj I
c`vii KvgDb mvariY gubtji Kj v`vY Kiv Kivi gnr wKQyD`vM MhY Kti `ši Yxq ntq
AvtQ|

A`vqx cRvZšj miKvii mvgtb eo cZeuKZv wQj c`vii KvgDtb i neft`tni KviY|
c`vii wKvgDtb i neft`tni KviY m`c`K`gZf` AvtQ-

K) iR%wZK KviY

c`vii m bMii wQj neft`tni tk`fvg| GB kni cRvZwšK `tji kw³ mehaK wQj | dtj
c`vii m bMiemx gtb KiZ th, cRvZšj dtYi thvM` i vRavx nj c`vii m bMii | wKš
cRvZšj miKvi c`vii tmi cwi etZ`fvmB bMii tZ cZubwa mfv `vcb Kitj c`vii tmi
tjvKRtbi AvZgh`vq AvNvZ jvM| A`vqx miKvii RvZxq mfvq ubeftb cRvZšj `j
msLv`vMii ôZv cvqub| RvZxq mfvq eü i vRZšj ubeftPZ nq| f`vmb bMii wQj i vRZšj
dtYi HwZnmK i vRavx | f`vmb kni i tjvKivl wQj i vRZšj`x | mZivs, c`vii tmi
cRvZšj i v AvksKv Kti th, f`vmb tq i vRavx `wcz ntj cRvZšj a`sm ntq i vRZšj wdti
Avmte | Rvgb Avt`vj tbi meit`x c`vii tmi bMii Kiv Zv`i RxebcvZ Kti evav t`q |
GB HwZnmK cZitv`tai I Z`vM `Kvii wvbg`q c`vii m`K i vRavx wntmte ubeftb
Kivq GB bMii RbMtYi gta` tNvi nZvkv t`Lv t`q hv neft`tni Ab`Zg KviY|

L) A_`wZK KviY

f`vmb kni i vRavx `wcz n l qvi dtj c`vii tmi ewYK I t`vKub`v`i i v AvksKv Kti th,
Zv`i e`emvq g`v t`Lv t`te| f`vmb miKvii AvbKj` DbZ e`e`v Avi c`vii tmi
bMii Kiv nZvkvq I `vii t`v` wbgwRZ nte| Rvgb tmbv c`vii m Ae`iva Kitj c`vii tmi
mKj Kj KviLv v eÜ ntq hvq| teKvi kvgKiv c`vii m i`vvi Rb` b`vkbij MvW⁶ bvg
w`wL`q bvtg gvT fivZvq c`vii m`K i`vvi tPov Kti | bMii Kti i wbtq RvZxq i w`vewm
MwZ nq| cRvZšj miKvi GB i w`vewm bxi m`m`i fivZv eÜ Kti mvariY bMii Kti i
weivMfvRb nq| 2) Aciv`k A`vqx miKvi c`vii tmi bMii Kti i etKqv Ki I ewoi
LvRbv Awej t`c`w`kva KiZ Avt`k w`tj c`vii tmi bMii Kiv w`vB ntq Dtv| c`vii m
KvgDb`K `vaxb miKvi wntmte tNv Yv Kti tk`šq cRvZšj miKvii AaxbZv AMh` Kti |

M) mgvRZwšK Av`tk`c`v`e

c`vii KvgDtb i neft`tni t`c`tb mwvq wQj nece`x wPšlaviv| f`vmb tqi RvZxq mfvv t`bZtZ;
c`vii tmi R`v`Kweb I `bivR`ev`x tMvxi Av`v wQj bv| Giv GB KviY c`vii tmi GKw
mgvRZwšK miKvi cZov Kivi tPov Kti | abeUv, Drcv`b e`e`vi I ci ivotq wbgšj,
RweKvi Avakvi c`v`Z tgšj K Avakvi ARbI wQj GB neft`tni j`v`i c`vii tmi nece`x`i
`ve wQj miKvii 9gZvi neft`tni KviY| i vRZšj h`M dtYi Móg I kni w`v`i `v`Ekvmtbi
Avakvi t`vc Kti kumb e`e`vi neft`tni KviY Kiv nq| c`vii tmi nece`x`i g`Z, tk`šq
miKvi wQj `v`vPvix I `v`v`q `v`_P cZ D`vmb| Zviv `ve Kti th, cZ Gj vKvq ubeftPZ
cZubwa wbtq KvgDb MvB Kti Gt`i nvtZ `v`v`q kvmtbi `v`v`Z; w`tZ nte| KvgDb w`v`i
cZubwa wbtq tk`šq miKvi MvB KiZ nte|

c`wi KugD`bi wef`in `gb

A`vqx cRvZtšj i vót`wZ w_qvm`me@_g RvuztK eyStq t`b th, ZZxq cRvZšj; `vqx ntqtQ/ dxtY Avi ivRZšj; `wcz nIqvi m`qebv tbB/ c`wi K ugD`bi wef`in `gb br Kiv ntj dxtYi RvZxq HK` tft½ cote/ AZci wZwb tmbvcwZ g`vKtgnbtK c`wi tmi wef`in `gb wbtqM Ktib/ wZb mBvn e`vcx cPÜ hy I nZ`vKvÜi ci c`wi m bMwi g`vKtgnbtbi wBKU AvZ`ngcP Kti/ GB h`x c`q 20 nvRvi diwim bMwi K wbnZ nq/ c`wi m KugD`bi c`Ztiva `gtbi ci w_qvm`wbôž c`Zwmsv bwwZ MhY Ktib/ RvZxq i`qix`i tcvlvK civ tKvbtv tjvK t`Lv tMj wbePti wj Kiv ntZv/ c`q `xNRvj a`i c`wi m hv ej Z tMlv d`vY Zv`ibZ/ c`wi KugD`bi cZb ntj dxtYi Dci c`wi tmi c`fve webó nq/

w_qvm`wef`in `gb Ktib q`iśl nbwb/ wZwb diwim RbMYtK mššy Kivi Rb` wKQzms`vi c`Zš Ktib hv c`wi KugD`bi wef`in br ntj m`e nZ bv/ wZwb q`gZvi wef`K`xKiY Kti tQvU tQvU kn`ii tgqi I bMi mfvi m`m`i wbePti gra`tg wbtqvMi c`v PjyKtib/ eo kni wj i tgqitK tK`iq miKvi Øvix wbhY Kivi e`e`v enyj ivLv nq/ `vbxq wbePZ mfvi wj i q`gZv ewx Kiv nq/ MYt`vÜi gra`tg bePZ RvZxq mfvtK dxtYi mvePšg q`gZvi AwKvix etj tNvYv Kiv nq/ c`B eq` diwim c`jadt`i eva`Zvgj-K mvgwi K wK`qv MhYi wbgg PjyKiv nq/ diwim ewnbri meP`K A`m`wšZ Kiv nq/ 1873 wL`v`v`š ZZxq cRvZtšj msweavb MpxZ nq/ dxtY wK`q wekó AvBbmfv Ges MYt`vÜ PjyKiv nq/

c`wi KugDb wef`itni c`kuz.

c`wi KugD`bi wef`in KugDwb÷ Avb`vj tbi GK Dšj D`vb ifc cwi Pwj Z ntq `vtK/ Kvj ØvK` Zuü Øwvrfj I qvi Bb d`vYÜ bigK Mšš` c`wi KugD`bi wef`itnK c`j Zwi`qZ ebvg e`R`qv tkYx h`x`i w`k`b ifc e`vL`v Kivq c`wi m KugD`bi wef`in eü mgvRZšji KvtQ AvteMcY`NUbv etj cwi Pwj Z nq/ c`wi m KugD`bi wef`itnK tkYx msMšg ifc e`vL`v Kiv KZLwb Zwi`Kfite MhY`thvM` Zv wbtq weZK`AvtQ/ Ggb wK ØØKugDbvi Ø A`P KugD`bi mg`R`i KugDwb÷ etj gtb Kiv nq/ Ugmtbi g`Z, c`wi m KugD`bi wef`in wQj Avmtj c`wi tmi AZxZ wec`ex HwZn`evnx RbZvi tklZg Afjlvb/ huiv 1789 I 1848 mtj c`wi tmi c`_ e`wi tKW i Pbv Kti j ovB Kti wQj / Zvti i B D`i waKvix iv 1870 -71 mtj Aenkó dxtYi Dci c`wi tmi w`všPmctq w`Z tklZg Afjlvb NUvq/

mvi mst`q

18 kZtK wki wec`e msMwZ nevi dtj miv BDtvtc cyRcwZ tkYx Mto I`v Ges Zvt`i wbt`ul`Y klgKiv AwZó ntq Zvt`i `we`vIqv Av`vtqi Rb` Avb`j b Kti/ Ab`v`tK ZZxq diwim cRvZtšj wKQyKQywm`vš c`wi mevmtK wef`in Kti tZvtj / Zte GB wef`in KtVvi fite `gb Kti ZZxq diwim cRvZštK `vqx Kiv nq/ klgK Avb`j b I c`wi KugD`bi wef`in Avtj vPbv Kitj t`Lv hvq th, G`i g`a` AšZ GKwU m`k` itqtQ Avi Zv nj Dfqb Zvt`i AwKvi Av`vtqi Rb` msMšg Kti`tQ/ wKš`tkl chš c`wi KugD`bi wef`in e`_`nq/

civvEi gj`vqb

1/ be⁹³K cka

K) 1866 mvtj tKv_vq klgK mtsj b mi Kvi mwl x Ki tj cvj k l klgKt`i gta`vzv`iia nq ?

- 1. ✓ nrvBwcvK[©]
- 2. witrU cvK[©]
- 3. we#j
- 4. wj fvi cjt

L) KZ mvtj Bsj`vtUi klgKiv tfvUwaKvi jvf Kti ?

- 1. 1866
- 2. ✓ 1867
- 3. 1890
- 4. 1877

M) KZ mvtj Bsj`vtU tUW BDmbqb MVb`KZ.nq ?

- 1. 1870
- 2. 1872
- 3. ✓ 1871
- 4. 1873 |

N) Bsj`vtUi klgK Avt`vj btK cfwvZ Kti |

- 1. gvK[©]er`
- 2. ✓ tdveqvber`
- 3. wmwUK`wvj ÷
- 4. cvjRev`

O) i mtkqvi klgKt`i msMwZ Kti tKvb`j ?

- 1. tj eri
- 2. tUwi
- 3. ✓ ej tkwFK
- 4. tgbtkwFK |

P) c`wi KvgDtb i we`tn tKv_vq msMwZ nq ?

- 1. fvm[©]B
- 2. ✓ c`wi m
- 3. j Ub
- 4. tgj tev[©]b

Q) ZZxq cRvZtšj i vóvZ tK wQtb ?

- 1. ✓ w_qm[©]
- 2. ZZxq tbtcvj qb
- 3. gvKtgnb
- 4. wemgvK[©]

2/ msMwZ DEi cka

K) klgK Avt`vj tbi Kvi Y mgr Avtj vPbv Ki ab |

L) i mtkqvi klgK Avt`vj tbi cwi YwZ wK ntqvQj ?

M) c`wi KvgDb we`tni Kvi Y wK ?

N) ckwmtb Klb, wKfite c`wi tmi AwacZ` Le[©]nq?

O) c`wi KvgDb we`tni ckwZ Avtj vPbv Ki ab |

3 / i Pbj-K cka

K) klgK Avt`vj tbi we`lwi Z weei Y w`b |

L) c`wi KvgDtb i we`tni Kvi Y l djvdj Avtj vPbv Ki ab |